

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Bağırılı Türkan Qeyrət qızı

“Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin təkmirləşdirilməsi istiqamətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.f.d. dos. Paşayev Z.Ş.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. Rzayev İ.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.

B A K I - 2 0 1 6

Mündəricat

Giriş	3
I.fəsil. Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin nəzəri metedoloji məsələləri	6
1.1 Büdcə-vergi siyasətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti, strukturu, qanunauyğunluqları.....	6
1.2 Büdcə-vergi siyasətinin nəzəri-metedoloji əsasları.....	16
II fəsil. Azərbaycanada büdcə-vergi siyasətinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri	26
2.1 Azərbaycanın təkmil vergi sisteminin formalaşması xüsusiyyətləri.....	26
2.2 Azərbaycanada büdcə -vergi siyasətinin müasir vəziyyətinin təhlili.....	34
III fəsil. Azərbaycanada büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	42
3.1 Azərbaycanada vergi sisteminin modernləşdirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər.....	42
3.2 Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətləri.....	53
3.3 Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	60
Nəticə və təkliflər	71
Ədəbiyyat siyahısı	75

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Çevik və məqsədyönlü siyasətin aparılması makroiqtisadi sabitliyin əldə olunmasında həlledici rol oynayır. Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin vəziyyətinə birinci növbədə büdcə-vergi siyasətinin tarazlaşdırılmış şəkildə aparılması əsaslı təsir edir. Büdcə-vergi siyasəti büdcə gəlirlərinin, xərclərinin formalaşmasının kəmiyyət parametrlərinin və aparıcı vəzifələrinin müəyyən edilməsi, dövlətin daxili və xarici borclarının idarə edilməsi ilə bağlı dövlətin məqsədyönlü fəaliyyəti kimi iqtisadi siyasətin əsas alətləri kimi qiymətləndirilir.

Real iqtisadiyyata büdcə vergi siyasətinin səmərəli şəkildə aparılması güclü təsir. Buna əsaslanaraq demək olar ki, büdcə vergi siyasətinin səmərəlilik meyarı kimi makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası çıxış edir.

Müasir şəraitdə büdcə vergi siyasətinin aktuallığının və əhəmiyyətinin artdığını demək olar, çünki mülkiyyətin yeni formaları yaranmış, təsərrüfat subyektlərinə və idarəetmə orqanlarına yeni hüquqlar verilmiş və ümumilikdə iqtisadiyyatın idarə edilməsi liberallaşdırılmışdır.

Məlum olduğu kimi büdcə vergi siyasətində əsas məqsədlərdən biri büdcənin tarazlığının təmin edilməsidir. Buna əsaslanaraq demək olar ki, büdcə gəlirlərindən elə istifadə edilməlidir ki tarazlıq pozulmasın və büdcə kəsri minimum həddə saxlanılsın. Bütün bu deyilənlərə əsaslanaraq demək olar ki, müasir dövrdə büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi məsələləri aktual bir problemdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Büdcə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi problemi milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizmində tədqiqi, vergi qoyma bazasının genişləndirilməsi yollarının araşdırılması, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması və s. kimi məsələlər bu və ya digər səviyyədə araşdırılmışdır. Bu problemin araşdırılmasına bir çox tədqiqat əsasları, elmi işlər həsr edilmişdir. Xarici ölkə alimlərindən A.Smit, D.Rikardo, C.Mill, N.Q.Menkyu öz əsaslarında bu problemin tədqiqinə geniş yer ayırmışdılar.

Azərbaycanda da büdcə-vergi siyasəti və büdcənin gəlir və xərc maddələrinin təhlili və tədqiqi məsələləri haqqında bir sıra tədqiqatlar aparılmış, monoqrafiyalar yazılmış və dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Z.Ə.Səmədzadə, Ə.Ə.Ələkbərov, M.X.Həsənli, D.A.Bağirov, Z.F.Məmmədov, B.A.Xankişiyev, M.M. Sadıqov, S.İ.Səfərov, M.X.Meybullayev, F.T.Quliyev, A.M. Kərimov, Ş.Ş.Bədəlov, M.M.Bağirov, Y.A.Kəlbəliyev, R.B. Məhərrəmov, Paşayev Z.Ş, V.Ş.Qurbanov və digərləri büdcə-vergi siyasəti, dövlət büdcəsi və vergi sisteminin aktual məsələlərinin tədqiqinə öz əsərlərində geniş yer vermişlər.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi yeni iqtisadi şəraitdə büdcə-vergi siyasətinin iqtisadi fəaliyyətini nəzəri və praktiki cəhətdən təhlil etmək və büdcə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi, onun səmərəliliyinin artırılması üçün araşdırmalar aparmaq və yeni təklif və tövsiyələr hazırlamaqdır. Tədqiqatın işində qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur:

-büdcə-vergi siyasətinin sosial iqtisadi məzmununun və xarakterik xüsusiyyətlərinin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsindəki əhəmiyyətini təsbit etmək üçün aşkara çıxarılması;

-büdcə-vergi siyasətinin nəzəri metodoloji aspektlərinin təhlilini aparmaq;

-Azərbaycanın vergi sisteminin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri;

-yeni iqtisadi şəraitdə Azərbaycanda həyata keçirilən büdcə vergi siyasətinin əsas məqsədlərini təhlil etmək;

-vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərinin tərkibində rolunu müəyyən etmək;

-büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılmış islahatların təhlili;

-büdcə vergi siyasəti sahəsində nöqsanların müəyyən edilməsi və təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın predmentini müasir dövrdə büdcə vergi siyasətinin nəzəri əsasları və büdcə-vergi siyasətinin iqtisadi mexanizmi və onun problemlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin obyektini Azərbaycanın büdcə-vergi siyasəti təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

➤ Büdcə-vergi siyasətinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji tərəfləri araşdırılmış və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır.

➤ İndiki mərhələdə dövlətin həyata keçirdiyi büdcə-vergi siyasətinin məqsəd və istiqamətləri öyrənilmişdir.

➤ Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir.

➤ Büdcə-vergi siyasətinin büdcə gəlirlərinin həcmnin dəyişilməsinə təsiri araşdırılmışdır.

➤ Büdcə vergi siyasətinin indiki mərhələdə təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Bu elmi iş demək olar ki, böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir. Ümumilikdə, analiz edilmiş nəticələrdən yararlanaraq ölkədə büdcə-vergi siyasətinin formalaşması naminə onun təşkili prinsiplərindən, reallaşdırılan yeni islahat və gələcək perspektivlərdə ondan istifadə olunması məsləhət bilinir. İşin nəzəri əhəmiyyəti isə bu siyasətin tələbələr tərəfindən geniş öyrənilməsi tövsiyyə olunur. Tədqiqat işinin nəticələrindən Azərbaycan Respublikasında büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, səmərəli maliyyə sisteminin tətbiq edilməsində, büdcə və vergi siyasətinin inkişaf etdirilməsində istifadə olunması məqsədə uyğundur.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsil və 6 paragrafdan, nəticə bölməsi və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İş 1,5 intervalda, kompüter yazısı ilə 76 səhifə həcmindədir. Burada 3 cədvəl verilmişdir. Ədəbiyyat siyahısında tədqiqat prosesində istifadə edilmiş 22 ədəbiyyat və 7 internet saytının adı göstərilmişdir.

I fəsil. Bütçə vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin nəzəri - metodoloji məsələləri

1.1. Bütçə vergi siyasətinin sosial-iqtisadi mahiyyəti, strukturu, qanunauyğunluqları.

Dövlət müdaxiləsinin ölkənin iqtisadi və siyasi strukturunun formalaşması və inkişafının hər bir dönməndə müstəsna rolu var. Beynəlxalq təcrübədən aydın olur ki, dövlətlər hər bir iqtisadi strukturun fəaliyyətinin təmin edilməsində aparıcı rola malikdir. Ona görə də iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin optimal nisbətini və sərhədlərinin müəyyən edilməsi, indiki dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində əsas məsələ hesab edilir. Bütün iqtisadi strukturlarda iqtisadiyyata dövlət müdaxilə edir və bu da əsasən bazar iqtisadiyyatının uğursuzluqlarından irəli gəlir. Bu uğursuzluqlara bazar iqtisadiyyatının xarici təsirləri tənzimliyə bilməməsini, sosial məsələlərə biganə olması, işsizlik, inflasiya və s. problemləri göstərə bilərəm.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üzrə həyata keçirilən siyasətin ən əsas tərkib hissəsi məhz maliyyə siyasətidir. Maliyyə siyasətinin ən əsas məqsədi bütçə və vergi alətlərindən istifadə edərək milli iqtisadiyyatın stabilləşməsi və səmərəliliyin artırılması naminə iqtisadi və inzibati tədbirlər görməkdir. Demək olar ki, maliyyə siyasətinin işlənməsi və sistemli olaraq həyata keçirilməsinə tələbat kapitalizmin inkişafı ilə meydana çıxmışdır. İqtisadçılar maliyyə siyasətinin 3 əsas tipini qeyd edirlər: [21]

- stabiləşdirmə siyasəti;
- iqtisadi artım siyasəti;
- işgüzar fəallığın məhdudlaşdırılması siyasəti

Stimullaşdırıcı maliyyə siyasətinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət xərcləri artırılır və vergi yükü azaldılır. Əgər hazırki dövrdə tarazlaşdırılmış bütçəyə nail olunmamışdırsa onda maliyyə siyasəti gələcəkdə hər hansı bir tənəzzül dövründə bütçə kəsrinin örtülməsi istiqamətində hazırlanır. Amma əgər

dövlət məhsul buraxılışı həcmi, hazırkı istehsal səviyyəsini qorumağa çalışırsa deməli stabilləşdirici siyasət həyata keçirir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman stabilləşdirici siyasətlə stimullaşdırıcı siyasəti qarışdırmaq olmaz. İqtisadi artım siyasəti dedikdə isə ümumi milli məhsulun həcmi artırılması və məşğulluğun səviyyəsinin qaldırılmasına yönəlmiş maliyyə tədbirləri sistemi başa düşülür. Fikrimcə, iqtisadi artım siyasəti o zaman tətbiq edilir ki, ölkədə istehsalın həcmində artım müşahidə edilir. Məhdudlaşdırıcı siyasət isə stimullaşdırıcı siyasətin tam əksi mənə kəsb edir. Burada dövlət xərclərinin azaldılması və vergilərin artırılması nəzərdə tutulur. Yəni məhdudlaşdırıcı siyasət əsasən inflyasiyanın yüksək tempi müşahidə edilərsə tətbiq edilir.

Maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmi mövcuddur və bunu nəzərdən keçirək. Maliyyə siyasəti aşağıdakı mərhələlər üzrə həyata keçirilir:

- maliyyənin elmi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyası işlənilib hazırlanması;
- əhalinin sosial iqtisadi tələblərinin və istehsalın həcmi artırılması perspektivlərinin hərtərəfli təhlilinin aparılması;

- cari və perspektiv dövr üçün maliyyədən istifadənin əsas yönələrinin müəyyən edilməsi;

- maliyyə siyasətinin uzunmüddətli dövr üçün strategiya və taktikasının hazırlanması

- hazırlanmış strategiya və taktikaya uyğun olaraq praktiki addımların atılması.

Maliyyə siyasətinin ən əsas tərkib hissələrindən biri də büdcə-vergi siyasətidir. Büdcə-vergi siyasəti dövlətin qarşıya qoyulmuş makroiqtisadi məqsədlərə nail olunması üçün dövlətin gəlirlər və xərclər üzrə məqsədyönlü fəaliyyətidir. Büdcə vergi siyasəti əsasən hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Büdcə vergi siyasətinin alətləri həm məcmu tələbə, həm də məcmu təklifə təsir göstərir. Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri büdcə vergi siyasətinin əsas alətləri kimi çıxış edir. Büdcə siyasəti ÜDM-un büdcə vasitəsilə istifadə edilən hissəsinin müəyyən edilməsini və büdcə vəsaitinin istifadə edilməsi mərhələsində mərkəzi və yerli hakimiyyət və idarəetmə müəssisələri arasındakı əlaqələri,

büdcənin xərclərinin strukturunu və büdcə xərclərinin ayrı-ayrı büdcələr arasında bölüşdürülməsini, dövlət borclarının və büdcə kəsirinin idarə edilməsi kimi problemləri və s. özündə birləşdirir. Büdcə siyasətinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:[21]

-dövlətin büdcə siyasəti iqtisadi aktivliyin artırılmasına,struktur dəyişikliklərin reallaşdırılmasına və sosial sabitliyə nail olunmasına yönəlməlidir;

-kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır ki,onlar vergiyə cəlb etmə rejimini sərbəst olaraq seçə bilsinlər;

-fiziki şəxslərin gəlir vergisinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində tədbirləri sürətləndirmək lazımdır;

-dövlət xərclərinin idarə edilməsinin operativliyi təmin edilməli,qeyri-səmərəli xərcləri azaltmalı və qanunverici və icraedici hakimiyyət xərclərinin daha da yaxşılaşdırılmasının təmin edilməsi ;

-qanunverici və icraedici səviyyədə dövlət orqanlarının və büdcə təşkilatlarının göstərdikləri xidmətlərin keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsi

-büdcələrarası münasibətlərin inkişaf etdirilməsi;

-xüsusilə yerli əhəmiyyətli hakimiyyət orqanlarının,yəni bələdiyyələrin büdcə siyasəti üzrə məsuliyyətinin artırılması və s.

Fiskal siyasət öz məzmununa əsasən avtomatik və diskresion siyasətə bölünür.Avtomatik büdcə-vergi siyasətinin əsas məqsədi istehsal dinamikasının dəyişilməsi əsasında vergi daxilolmalarının və dövlət xərclərinin avtomatik dəyişilməsinə nail olunmasıdır.Bu siyasətə görə iqtisadi depressiya dövrlərində baxmayaraq ki proqrasiv vergi dərəcələri tətbiq edilir,yenə gəlirlərin azalması nəticəsində vergilərin həcmi yüksək sürətlə azalmağa başlayır.

Büdcə-vergi siyasətinin digər növü olan diskresion siyasətin məqsədi isə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və istehsala,sosial sferaya əlavə dövlət vəsaitlərinin qoyuluşudur.

Büdcə siyasətində büdcə təsnifatının düzgün aparılması və ona əməl olunmasının böyük əhəmiyyəti vardır.Büdcə təsnifatı dedikdə gəlir və xərclərin düzgün qruplaşdırılması,büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin

dəqiqləşdirilməsi, büdcənin istifadə göstəricilərinin müqayisəsi və s. üçün mühüm əhəmiyyətə kəsb edir. Büdcə təsnifatına aşağıdakılar aiddir:

1. Büdcə gəlirlərinin təsnifatı: [9]

a) büdcə və vergi qanunçuluğu əsasında büdcə gəlirlərinin formalaşması, yəni vergi daxilolmaları;

b) qeyri - vergi gəlirləri, əmlakdan istifadə ilə bağlı gəlirlər, büdcə ssduları ilə bağlı gəlirlər, əmlakdan istifadə ilə bağlı gəlirlər;

2. Büdcə xərclərinin funksional təsnifatı:

a) büdcə xərclərinin qruplaşdırılması və dövlətin icra etdiyi funksiyalar istiqamətində yönəldilməsi ;

b) büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi üzrə;

c) məqsədli xərclər üzrə.

3. Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı:

a) xərclərin büdcə sistemi üzrə qruplaşdırılması;

b) xərclərin iqtisadi məzmununa görə təsnifatı.

4. Büdcə gəlirlərinin daxili və xarici maliyyələşmə mənbəyinə görə təsnifatı:

a) respublika üzrə

b) təsərrüfat subyektləri üzrə;

c) yerli hakimiyyət orqanları üzrə.

5. Dövlətin daxili və xarici borc növlərinin təsnifatı.

6. Büdcə xərclərinin idarə və sahələr üzrə bölüşdürülməsinin təsnifatı

Büdcə təsnifatının bütün maddələri, hissələri büdcə qarşısına qoyulan tələblərə, büdcə prinsipləri ilə üzvü şəkildə əlaqələndirilməlidir: [22]

1. Büdcə sisteminin vahidliyi prinsipi (büdcənin hüquqi bazası, pul sistemi və büdcə sənədləri formalarının vəhdətliyi, büdcə xərclərinin maliyyələşməsində və s. sahələrdə vahid qaydanın müəyyən edilməsi)

2. Büdcə gəlirləri və xərclərinin hüdudlaşması prinsipi (büdcə sistemləri səviyyəsi üzrə gəlir və xərclərin fərqlənməsi, hüdudlanması, gəlirlər və xərclər üzrə dövlət və yerli orqanların səlahiyyət dairəsi)

3. Müstəqillik prinsipi(qanunçuluq dairəsində dövlət hakimiyyət orqanları və yerli orqanların büdcə prosesini müstəqil olaraq həyata keçirmələri,xüsusi gəlir mənbələrinə malik olmaları və s.)

4. Gəlir və xərclərin büdcədə tam əks etdirilməsi prinsipi(dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlarda vergi və büdcə qanunverçiliyi ilə müəyyən edilmiş məcburi ödəmələrin əks etdirilməsi)

5. Büdcənin tarazlığı prinsipi (büdcədə nəzərdə tutulmuş xərclər həmçinin büdcə gəlirlərinin məbləği həcminə və onun kəsirinin maliyyələşdirilməsi mənbəyindən daxil olan vəsaitə uyğundur)

6. Büdcə vəsaitlərindən istifadənin qənaətlilik və səmərəlilik prinsipi(büdcə həm tərtib edilərkən,həm də istifadə olunarkən büdcə vəsaitlərinə qənaətlə yanaşmaq,az vəsaitlə yüksək nəticələrə nail olmaq)

7. Büdcə xərclərinin balanslaşdırılması prinsipi(bütün büdcə xərclərinin və büdcə gəlirlərinin məbləği və büdcə kəsirinin maliyyələşməsi mənbələri hesabına örtülməsi)

8. Büdcənin aşkarlığı prinsipi.(təsdiq və icra edilmiş büdcənin açıq mətbuatda əhalinin diqqətinə çatdırılması,onun haqqında geniş informasiyanın olması)

9. Büdcə vəsaitinin ünvanlı və məqsədli olması prinsipi(vəsaitin konkret alıcılara verilməsi və konkret məqsədlərin maliyyələşdirilməsi)

10. Büdcənin dəqiqliyi prinsipi (sosial-iqtisadi proqnozlaşdırma göstəricilərinin dəqiqliyi,etibarlılığı.gəlirlər və xərclər üzrə hesablamaların reallığı)

Büdcə siyasətinin səmərəliliyi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir və özünəməxsus bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir.Birincisi,büdcənin səmərəliliyi bir sıra mənafehlərin,ö cümlədən dövlət hakimiyyəti orqanlarının və ayrı-ayrı ictimai siyasi qrup və təbəqələrin mənafehlərini əks etdirir.İkincisi,büdcə siyasətinin səmərəlilik meyarları digər səmərəlilik meyarlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Üçüncüsü,büdcə siyasətinin səmərəliliyi yalnız büdcə gəlirlərinin səviyyəsi ilə deyil,həm də büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, büdcə kəsiri və dövlət borclarının idarə edilməsi ilə də bağlıdır. Dördüncüsü,büdcə siyasəti

dövlətin maliyyə siyasəti və makroiqtisadi indikatorlarla da bağlıdır. Bütün bunlar onu göstərir ki, büdcə siyasətinin səmərəliliyinə yuxarıda göstərilən hallar, amillər baxımından hallarda yanaşmaq lazımdır. lakin bu o demək deyil ki, bədcə siyasəti yuxarıda göstərilən bütün problemləri təkbaşına həll edir, həmin problemlərinin özünün uğurlu həlli büdcə tədbirlərinə də müsbət təsir göstərir. lakin bütün bunlara baxmayaraq büdcə siyasətinin səmərəliliyini müəyyən dərəcədə konkretləşdirmək olar. Bu baxımdan büdcə siyasətinin kəmiyyət baxımından aşağıdakı meyarlarını qeyd etmək olar: [22]

- 1) büdcə gəlirlərinin , verginin yığılma səviyyəsi
- 2) büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilmə səviyyəsi
- 3) büdcə kəsirinin miqdarı və dövlət borclarının artması və azalması səviyyəsi
- 4) dövlət borclarının ödənilməsinə ayrılan maliyyə resurslarının həcmi
- 5) büdcə kəsirini örtmək üçün mövcud maliyyə ehtiyatlarının səviyyəsi
- 6) ÜDM-nin dinamikası
- 7) işsizliyin səviyyəsi
- 8) büdcə haqqında qanun və aktların icrası səviyyəsi və s.

Bütün bunlar bütövlükdə büdcə siyasətinin keyfiyyətini, səviyyəsini səciyyələndirir.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, büdcə sistemində vergilər müstəsna rol oynayır. Belə ki, vergilər fiziki, hüquqi şəxslərin sərəncamında olan pul vəsaitlərin özgəninkiləşdirilməsi yolu ilə büdcəyə ödənilən əvəzsiz , məcburi, fərdi ödənişlərdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə görə vergi daxilolmaları onları dövlət vergilərinə, muxtar respublika vergilərinə və yerli (bələdiyyə) vergilərə ayırır. Belə bölgü Azərbaycanın məhz unitar dövlət quruluşuna malik olmasından irəli gəlir.

Dövlət vergiləri dedikdə vergi sisteminin əsasını təşkil edən və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər nəzərdə tutulur. Dövlət vergilərinin siyahısı, vergi qoyma obyektləri, imtiyazların növləri və dərəcələri, vergi ödəyiciləri, vergilərin ödənilməsi qaydaları və onların büdcəyə və

büdcədən kənar fondlara hesablanması dövlət icra strukturlarının müvafiq aktlarına əsasən tətbiq edilir. Normativ qanunverijilik aktlarına qərarlar, əmrlər, sərəncamlar, qaydalar, təlimatlar və əsasnamələr daxildir. Onlar dövlət reyestrinin normativ aktlarına daxil edilir və müvafiq olaraq fərdi nömrəyə və dövlət qeydiyyatına malik olurlar.

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar daxildir:[1]

- fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
- hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi;
- hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
- hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
- əlavə dəyər vergisi;
- aksizlər;
- mədən vergisi;
- yol vergisi;
- sadələşdirilmiş vergi.

Dövlət vergiləri mütləq qaydada həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilir. Dövlət vergilərinin bir çoxu tənzimləyici büdcə gəlirlərinə aid edilir.

Fiziki və hüquqi şəxslərin yerli büdcələrə mütləq qaydada ödəməli olduğu vergilərə yerli vergilər deyilir. Yəni, yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) müvafiq qanunla müəyyən edilən, bələdiyyələrin qərarlarına əsasən tətbiq edilən və bələdiyyələrin ərazilərində ödənilən vergilərdir. Bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilən digər məcburi ödənişlər müvafiq qanunla müəyyən edilir.

Yerli büdcələrin gəlirləri xüsusi gəlirlər, dövlət və ərazi tənzimləyici vergi və rüsumlarından ayrılan vergilər hesabına formalaşdırılır. Yerli büdcələrə bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlakın istifadəsindən əldə olunan gəlirlər və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, onların tabeliyində olan büdcə idarələrinin göstərdikləri pullu xidmətlərdən əldə olunan gəlirlər, bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlakın satışından əldə olunan gəlirlər daxildir.

Yerli büdcələrin gəlirlərinə aşağıdakı yerli vergilər, rüsumlar, haqqar və

Ödənişlər daxildir:[1]

- fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi;
- reklam haqqı;
- kurort, mehmanxana, avtomobillərin dayanacaqları üçün rüsumlar;
- pul, şey lotereyalarının satışından daxilolmalar;
- digər rüsumlar və ödənişlər.

Büdcə gəlirlərinin formalaşmasında vergili daxil olmalardan başqa vergi olmayan gəlirlər də əhəmiyyətli yer tutur. Vergi olmayan gəlirlər-rüsumlar, inzibati tədiyyələr, cərimə və sanksiyalar üzrə daxil olmalar və vergi olmayan sair daxil olmalardır.

Əsaslı gəlirlər də büdcə gəlirlərinin formalaşmasında yaxından iştirak edir. Əsaslı gəlirlər - əsaslı vəsaitlərin özəlləşdirilməsi, dövlətin maddi ehtiyatlarının satışından, torpağın və qeyri-maddi aktivlərin satışından daxil olmalardır.

Rəsmi qaydada alınan vəsaitlərin (transfərtlər) də az da olsa payı vardır. Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (transfərtlər) dedikdə, xaricdən və digər səviyyəli büdcələrdən alınan vəsaitlər başa düşülür.

Vergi siyasəti isə, dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçilməsində, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında, iqtisadiyyatın inkişaf etməsində və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Vergi siyasətinin ölkədəki iqtisadi vəziyyətə uyğun olaraq həyata keçirilməsi, onu nəzəri-metodoloji əsaslarının dəqiq müəyyən edilməsi, aparılan iqtisadi islahatların aparıcı qüvvəsi kimi iqtisadiyyatın hazırki strukturuna və beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasını tələb edir.[22]

Fikrimcə vergi siyasətinin uğurlu həyata keçirilməsinin ən əsas şərti iqtisadi inkişaf göstəriciləridir. Vergi siyasətinin stimullaşdırıcı əhəmiyyəti ümumi vergi yükünün azaldılmasında və iqtisadi artım imkanlarının

genişləndirilməsindədir. Vergi siyasəti həmçinin vergi güzəştlərinin tətbiqini də nəzərdə tutur. Lakin bəzi vergi ödəyicilərinin vergilərdən azad edilməsi və yaxud onlara digər güzəştlərin tətbiq edilməsi başqalarının vergi yükünün ağırlaşması ilə nəticələnə bilər. Vergi siyasəti iqtisadi siyasətin dəyişilməsi zamanı dövlətlə vergi ödəyicilərinin ümumi rifahını güzgü kimi əks etdirir. Vergi siyasəti aşağıdakı əsas vəzifələri həyata keçirir:

- dövləti maliyyə resursları ilə təmin etmək;
- ölkə təsərrüfatının ümumilikdə tənzimlənməsi üçün şərait yaratmaq;
- bazar münasibətləri prosesi nəticəsində əhali gəlirlərinin səviyyəsi arasında yaranmış bərabərsizliyi aradan qaldırmaq və s.

Ümumi iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindən biri çevik vergi siyasətinin formalaşması və reallaşdırılmasıdır. Məhz buna görə də, vergi işinin təşkilində xarici ölkələrin təcrübəsindən faydalanaraq ideal vergi siyasətinin formalaşdırılması vacibdir. Son nəticədə, vergi siyasəti elə bir sistemin formalaşdırılmasına gətirib çıxarmalıdır ki, bu sistem iqtisadi idarəetmə funksiyasını normal şəkildə həyata keçirməyə müvəffəq olsun. Elə buna görə də mükəmməl vergi siyasətinə çox böyük ehtiyac var.

Vergi qoyma siyasəti vergi nəzarətinin təşkil edilməsi, vergilərin daxil olmasının analizi, büdcəyə daxil olmaların vəziyyəti və proqnozlaşdırılması ilə birgə iqtisadi artımı və həm də sosial sahənin iqtisadi təminatını yaradan investisiyaların stimullaşdırıcı təsirini müəyyənləşdirməlidir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, müasir vergi sistemi elmi-texniki tərəqqinin resursların və işçi qüvvəsinin struktur yerdəyişmələrini, az tapılan məhsulların buraxılışını, sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmalıdır. Eyni vaxtda inhisarçılıq, xərclərin artması, möhtəkir fəaliyyət, inflyasiya kimi mənfi meyilləri boğmalıdır.

Vergi qoymanın stimullaşdırma funksiyasının gücləndirilməsi və investisiyaların kəmiyyətcə artırılması onların proqram təminatını nəzərdə tutur. Bu proqramın tərkibinə dövlət və ərazi idarəetmə orqanlarının məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilən müəyyən tədbirləri daxil olmalıdır. Bu tədbirlərə aşağıdakılar

aiddir:[21]

- vergi qanunvericiliyinin sabitliyinin təmin edilməsi;
- vergilərin sayının artırılmasına mane olunması;
- vergi sistemində bütün təsərrüfat ili ərzində hər hansı dəyişikliklərə yol verilməməsi;
- vergilərin əsassız çoxluğundan imtina edilməsi;
- vergi yükünü ağırlaşdıran düzəlişlərin edilməsinin uzun müddətli dövr üçün dondurulması;
- istehsalçıya əlavə stimulyar yaratmaq üçün vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- vergi sisteminin məqsədyönlülüyünün gücləndirilməsi,tənəzzül şəraitində istehsal həcmələrini real olaraq artıran və onun artımına vəsaitlərin investisiya edilməsini həyata keçirən müəssisələrə üstünlük verilməsi;
- investorların əmanətlərinin və istehsalın ,eyni zamanda sosial sahə obyektlərinin saxlanılmasına istiqamətlənən mənfəətin vergidən azad edilməsi.

Vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində Vergi Məcəlləsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sənəddir. Vergi məcəlləsində vergilərin hesablanmasında, vergilərin tutulmasında və ödənilməsində mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması,vergi dərəcələrinin aşağı salınması,sahibkarlıq və xarici investorlar üçün əlverişli vergiqoyma şəraitinin yaradılması mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicilərinin xeyrinə həll edilməsi öz əksini tapmışdır.

1.2.Büdcə-vergi siyasətinin nəzəri-metodoloji əsasları.

Maliyyə konsepsiyası dövlət tənzimlənməsinin əsasını təşkil edir.Dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi formasına görə iki fərqli əsaslı konsepsiyası vardır:monetarizm və keynsçilik.Monetarizm konsepsiyası müstəqilvə dövlət tərəfindən tənzimlənməyən iqtisadiyyata,bununla bərabər pul kütləsinin artım tempinin stabil saxlanılmasına üstünlük verir.Bu konsepsiya Amerika iqtisadçısı M.Fridmen hazırlanmışdır.Monetarizm konsepsiyası dövlətin fəaliyyətini yalnız pul kütləsinə tənzimləməklə əlaqələndirirdi.Bu nəzəriyyə pul kütləsinin və bank faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsini iqtisadiyyatın tənzimlənmə vasitələri kimi qeyd edir. Monetarizm eyni zamanda vergi dərəcələrinin azaldılmasını da nəzərdə tutur.Monetarizmə görə əhalinin pul vəsaitlərinin yığılmasını,məşğulluğun və istehsalın dinamikasının idarə edilməsini,qiymətlər üzərində nəzarət işini dövlətin öhdəliyinə vermək olmaz, çünki dövlət bu zaman öz xərclərinin artırır və bu da öz növbəsində inflyasiya yaradır.Amma dövlət artıq pulları dövriyyədən çıxarmaqla,ya borc,ya da vergilər vasitəsi ilə,pul kütləsinin tənzimlənməsinə yardım etmiş olur.Monetaristlərin fikrincə ,qiymətlərin səviyyəsi ilə pul kütləsi arasında əsaslı bir əlaqə vardır.Buna görə də əgər büdcə kəsri emissiya ilə örtülərsə,bu,inflyasiyanın və qiymətlərin artımını stimullaşdıracaqdır.Mərkəzi bank pul kütləsinin səviyyəsinə ciddi nəzarət etməklə bu mənfi halı aradan qaldırmağa çalışır edir.

Monetarizm azad,tənzimlənməyən və dövlət müdaxiləsinin minimuma endirilməsinə,eyni zamanda pul kütləsinin stabil artım tempinin saxlanmasına üstünlük verir.Bu konsepsiya Beynəlxalq Valyuta Fondu və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatı tərəfindən maliyyə çətinlikləri keçirən və büdcə kəsirinin və tədiyyə balansının maliyyələşdirilməsi üçün xarici mənbələri cəlb edən dövlətlərin maliyyə sabitliyinin reallaşdırılması proqramında geniş istifadə edilir.Bu siyasət dövlət xərclərinin azaldılması və vergilərin artırılmasına əsaslanır.Monetarizm siyasətinin əsas məqsədlərinə aşağıdakılar aiddir:

- əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin azaldılması;

-büdcə kəsinin ixtisarı ;

-inflyasiyanın səviyyəsinin aşağı salınması.

Lakin bu tədbirlər həyata keçirilərsə iqtisadi artım zəifliyə.Çünki, əgər tələb azaldılarsa satış prosesinin və məhsul istehsalı həcmnin azalması müşahidə olunar.Sərt pul kredit siyasəti yeritməklə dövlət qiymətlərin səviyyəsinin enməsinə təmin edən müəssisələrin istehsal həcmnin artmasının qarşısını alır.Bu da böz növbəsində rəqabəti və müflisləşmək imkanlarını inkişaf etdirərək cəmiyyətdə sosial gərginliyi artırır.

Keynsçilik Monetarizmin əksi olan bir maliyyə konsepsiyası kimi son illər ərzində geniş istifadə olunur.Bu nəzəriyyənin təməlinə iqtisadiyyatda həyata keçirilən proseslərin dövlət tənzimlənməsi və onlara dövlət müdaxiləsi durur.Keynsçilik ekspansionist maliyyə siyasətinə əsaslanır ki, bu siyasət isə özündə dövlət xərclərinin genişləndirilməsi və vergilərin azaldılmasını ehtiva edir. Əgər dövlət xərcləri artırılarsa istehsalın artımı da müşahidə edilər,eyni zamanda investisiya qoyuluşlarını da stimullaşdırar.Bunun əsasında da əhalinin alıcılıq qabiliyyəti,əmtəə ,is və xidmətlərə məcmu tələb artır. Müəyyən şəraitdə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətliyinin və məhsulun keyfiyyətini yalnız yüksək alıcılıq qabiliyyəti artırır.Bu problemlərin hər ikisi də dövlətimiz üçün çox aktualdır.

Ekspansionist siyasətin ən əsas xüsusiyyətlərindən biri qiymətlər üzərində sərt nəzarətin tətbiq edilməsidir.Bu isə inflyasiyanın artım riskinin böyük olması,faiz məzənnələrinin və vergilərin yüksək səviyyəsi ilə izah olunur.

Büdcə ayırmalardan istifadənin səmərəliliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artırılması,yaxud vergi daxilolmalarının yüksək səviyyəsi hesabına dövlət xərclərinin artırılmasına nail olunur.İstehsalın genişləndirilməsi,məhsul istehsalının həcmnin artırılması zamanı vergi daxilolmalarının artımı baş verə bilər.Belə olan halda vergi dərəcələrini yüksəltmək o qədər də əhəmiyyətli deyildir,çünki,vergiyə cəlb etmə bazası avtomatik olaraq genişlənir. Eyni zamanda xərclərin artım tempi gəlirlərin artım səviyyəsini üstələməlidir və bu nisbətə üzərində ciddi dövlət nəzarəti olmalıdır.Belə bir siyasətin həyata keçirilməsi üçün dövlət uzunmüddətli

mərkəzləşdirilmiş investisiya qoyuluşları proqramına malik olmalıdır. Keynsçilikdən dünya təcrübəsində çox nadir hallarda istifadə olunur, çünki bu çox zaman büdcə kəsinin və inflyasiyanın səviyyəsinin yüksəlməsi ilə müşahidə olunur. Belə bir siyasət dövlətin üzərinə əlavə vəzifələr qoyur və sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilənin səviyyəsini müəyyən etmək üçün əsaslı qanunvericilik bazasının işlənilməsinin tələb edir.

Monetarist məktəbin nümayəndələrinin fikrinə tələb və təklifin balanslaşdırılması və stabilliyin əldə edilməsi azad qiymət əmələgəlmənin nəticəsi hesab edilir. Keynsçilik nümayəndələri belə qənaətə gəlib ki, qiymətlər az hərəkətlidir və tələb və təklifin vəziyyətinin dəyişilməsinə tez əks təsir göstərə bilmir. Buna görə də qiymətlərin dəyişdirilməsi bazar konyukturunda düzgün istiqamət kimi götürülə bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələri maliyyə konsepsiyasının formalaşdırılmasında həm monetarist, həm də keynsçilik sisteminin elementlərini tətbiq edirlər. Nəticədə isə əsasını milli dövləti xüsusiyyətlər və iqtisadi inkişaf səviyyəsi təşkil edən müxtəlif çalarlarla zəngin aralıq nəzəriyyələr meydana çıxır. İqtisadi səmərəlilik və sosial ədalət istehsalın artım tempini və əhalinin həyat səviyyəsini müəyyən edən dinamik tarazlıq vəziyyətində əmələ gəlir. [21]

Vergiyə cəlb etmə praktikasının nəzəri cəhətdən əsaslandırılması səyləri əsasında iqtisadi münasibətlərin inkişaf xüsusiyyətləri və ictimai-siyasi şəraitə müvafiq olaraq vergi siyasəti ilə bağlı müxtəlif konsepsiyalar yarandı. Bu modelləri "vergi nəzəriyyələri" adlandırırlar. Onların hər biri vergi sisteminin qurulmasının öz prinsiplərini, onun tərkibini, quruluşunu, rolunu, funksiya və iqtisadi əhəmiyyətini irəli sürür.

Qədim filosoflar (Ksenofont, Aristotel) dövlətin gəlir mənbələrini rəngarəng etməyi təklif edirdilər. Orta əsrlər filosofları da (F. Akvinski) öz fəlsəfi, texnoloji, hüquqi yazılarında hakim dairələri vətəndaşları yalnız fəvqəladə vəziyyətlərdə dövlətə "kömək" olaraq vergiyə cəlb etməyə çağıran maliyyə əxlaqı mövzusunda məsləhətlər verirdilər. Ticarət kapitalizminin yaranması və inkişafı öz

növbəsində dərk edilmiş və əsaslandırılmış maliyyə təsərrüfatının zəruriliyi, dövlət xərcləri və gəlirlərinin ayrılması, həmçinin vergilərin dövlətin gəlir mənbəyinə çevrilməsi ilə nəticələndi.

XVII əsrdə merkantilistlərin (D.Lokk, T.Hobbs) hansı vergi növünün - birbaşa yaxud vasitəli vergilərin əlverişli olduğunu müzakirə etməklə bərabər vergi ödəyicisi və ümumiyyətlə iqtisadiyyat üçün daha əlverişli olan vergiyə cəlb etmə obyektlərini irəli sürdükləri zaman, fiziokratlar (F.Kene, O.Mirabo, A.Tyuqo) XVII əsrin ikinci yarısında ilk dəfə olaraq vergiyə cəlb etmənin ədalətliliyi, vergi yükünün müəyyən edilməsi, gəlir mənbələri haqqında məsələ qaldırdılar.

Dövlət maliyyəsinin tədricən inkişafı haqqında təlim A.Smit tərəfindən ilk dəfə olaraq yaradıldı. Dövlətin inkişafının yüksək səviyyəsində vergi sisteminin formalaşdırılması baş verir. A.Smit vergini müstəqil təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin müəyyən hissəsinin tutulması kimi qiymətləndirir və vergiyə cəlb etmənin 4 əsas prinsipini irəli sürmüşdür: bərabərlik, müəyyənlik, əlverişlilik və ucuzluq. Alim klassiklər, U.Petti, J.B.Sey və ingilis iqtisadçılar C.Mill və D.Rikardo təsərrüfatın geridə qalmış bölmələrinə keçməsi yolu ilə özünü idarəyə əsaslanan iqtisadi sistemi dayanaqlı və özünün tənzimləyən sistem adlandırırdılar. Öz üzərinə düşən mülkiyyətçilik hüququnun müdafiə edilməsi funksiyasını dövlət yerinə yetirməklə azad bazarın iqtisadi inkişafını təmin edir. Dövlət xərclərinin örtülməsini mənbəyi kimi vergilər çıxış edirdi. Lakin cəmiyyətdə iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi, obyektiv dövrü proseslərin baş verməsi ilə əlaqədar olaraq aşağıdakı tədbirlərə ehtiyac duyuldu:

- dövlətin iqtisadi həyatda rolunun dəqiqləşdirilməsi;
- onun iqtisadi proseslərə təsirinin müəyyənləşdirilməsi;
- həmçinin vergiyə cəlb etmənin iqtisadi sərhədlərinin idarı edilməsi və s.

Keynsçilik nəzəriyyəsi iqtisadiyyatın ümumi fəaliyyət elementlərinin təhlilini qeyd edir və dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Bu nəzəriyyə dövlət tənzimlənməsinin müxtəlif metodları vasitəsilə istehsal olunmuş məhsulun satışının təmin edilməsi formasında səmərəli tələbin yaradılması zəruriliyini sübut edir. C.Keynsə görə milli sərvətin əsasını qənaətçilik

formalaşdırır və o bu fikrini təşəbbüskarlıq keyfiyyəti ilə daha çox zənginləşdirdi. Onun fikrincə, dövlət ölkəyə investisiya axını təmin etmək üçün təkə pul-kredit siyasətindən deyil, büdcə vergi siyasətindən də istifadə edir.

C. Keyns vergiyə cəlb etmənin progressivliyinin tərəfdarı idi. O, belə hesab edirdi ki, kapital qoyuluşlarına istehsal riskini progressiv vergi sistemi stimullaşdırır. Keynsin nəzəriyyəsinin əsas müddəası-yalnız tam məşğulluq şəraitində iqtisadi artımın əhalinin pul yığımlarından asılılığını müəyyən etməsidir. Əgər iqtisadiyyatda tam məşğulluq mövcud deyilsə, onda böyük məbləğdə əmanətlər iqtisadi artıma mane olacaqdır, çünki onlar istehsala qoyulmur və ona görə də passiv gəlir mənbəyinə çevrilir. Bu məqamda vergilər vasitəsi ilə əmanətlərdə toplanmış vəsaitlərin tutulmasına və bu vəsaitlər hesabına investisiyaların və dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən dövlət müdaxiləsinin zəruriliyi meydana çıxır. [21]

Vergilər C. M. Keyns nəzəriyyəsinə görə iqtisadi sistemdə "qurulmuş elastiklik mexanizmləri" kimi fəaliyyət göstərirlər. Onun fikrincə, yüksək vergi dərəcələri tətbiq etmək labüddür, çünki onlar xərclərin çox olduğu bir dövrdə iqtisadiyyatın balanslaşdırılmasına müsbət təsir göstərirlər. Belə ki, büdcə gəlirləri vergi daxilolmaları azalanda azalır və iqtisadi müvazinətin pozulmasına şərait yaradır. Keynsə görə büdcəyə vergi daxilolmaları təkə vergi dərəcələrindən deyil, həmçinin progressiv şkala üzrə cəlb edilən gəlirlərin səviyyəsindən asılıdır.

Lakin xüsusilə iqtisadi böhran dövrlərində keynsçilik nəzəriyyəsinin dövlət müdaxiləsi ideyası üzrə "səmərəli tələbin" təmin edilməsi iqtisadi inkişafın tələblərinə cavab verə bilmir. Keyns sisteminin müasir iqtisadi sistemlər üçün əlverişsizliyi bu səbəblərlə izah olunur:

- istehsal prosesindəki dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq inflyasiyanın xroniki hal alması resurslara tələbi deyil, təklifi stimullaşdıran müdaxiləni zəruri edir;

- beynəlxalq inteqrasiyanın sürətlənməsi ilə bağlı olaraq hər bir ölkənin xarici bazarlardan asılılığı artır.

Dövlət tərəfindən tələbin stimullaşdırılması isə çox zaman xarici investisiyalara müsbət təsir göstərir. Buna görə də keynsçiliyin "səmərəli tələb"

təliminin əvəzinə neoklassik "səmərəli təklif" nəzəriyyəsi meydana çıxdı.

Neoklassik nəzəriyyədə əsas ideya azadlıqdır. Tənzimlənmə metodlarına müstəqil yanaşma bu iki təlimin əsas fərqi. Neoklassik nəzəriyyəyə əsasən dövlət müdaxiləsi bazarın təbii özünü-tənzimləmə proseslərinə əngəl olmamalıdır. Neoklassik nəzəriyyənin əsas ideyası inflyasiyanın azaldılması metodlarının axtarışında və əhalinin korporasiyaların o təbəqəsinə vergi güzəştlərinin verilməsindədir ki, onlar bazarda istehlak təlabatı yaradır. Neoklassik modelin qurucularından biri olan C. Mid iqtisadi hadisələrin tənzimlənməsində dövlətə vasitəli rol ayırırdı. Neoklassik nəzəriyyədə iki əsas istiqaməti qeyd edə bilərik: təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi və monetarizm.

Təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi vergilərin azaldılması və müəssisələrə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsini məqsədə uyğun hesab edirdi. Bu istiqamətin tərəfdarlarının fikrinə əsasən, yüksək dərəcəli vergilər sahibkarların stimullaşdırılmasını və investisiyalaşdırma siyasətini, eyni zamanda istehsalın modernləşdirilməsi və genişləndirilməsini sıxır. Bu nəzəriyyənin əsas şüarı ondan ibarətdir ki, bazarın ən yaxşı tənzimləyicisi elə bazarın özüdür, dövlət müdaxiləsi və yüksək vergilər isə bazarın normal fəaliyyətinə əngəl törədir.

A. Smit qeyd edirdi ki, vergi yükü əgər azaldılarsa dövlət daha çox qazanar, belə ki, vergilərdən azad olunmuş vəsaitlərdən əlavə gəlir əldə edilə bilər ki, bunun da nəticəsində dövlət xəzinəsinə vergi ödəyəcəkdir. Belə olan halda vergi ödəyiciləri vergiləri ödəməkdə könüllü olacaqlar və dövlət də vergidən yayınma hallarının qarşısını almağa və maliyyə və sanksiyaların yığılmasına vəsait sərf etməyəcəklər. A. Smitin nəzəri fikirləri bütün iqtisadçı alimlər üçün aksiomaya çevrildi.

Belə ki, ötən əsrin 70-ci illərində 20 ölkə üzrə iqtisadi artımla vergi dərəcələri arasında asılılığının müqayisəsindən aydın olur ki, aşağı vergi dərəcələri tətbiq edilən ölkələrdə yüksək vergilər tətbiq edilən dövlətlərə nisbətən investisiyaların səviyyəsinin yüksək artım tempi müşahidə edilir. Əslində mənfəətin büdcəyə keçirilən hissəsinin optimal həcmi müəyyənləşdirilməlidir. Lakin bunun müəyyən edilməsi üçün bu və ya digər vergi dərəcəsinin tətbiqi zamanı müəssisələrin

aktivliyinin hərtərəfli empirik tədqiqi aparılmalıdır. Vergilərin dərəcələri minimal da olmamalıdır. Çünki bu zaman büdcənin qarşısında qoyulan tələblər ödənməyəcəkdir və vergilər iqtisadi tənzimləyici rolunu yerinə yetirməməklə bərabər ictimai təsərrüfatın normal fəaliyyəti təhlükə altında olacaqdır.

Neoklassik nəzəriyyələrin əsas ideyası inflyasiyanın azaldılması metodlarının axtarışı olmaqla yanaşı müəssisələrə və bazarda istehlak tələbə formalaşdıran əhali təbəqələrinə çoxlu sayda vergi güzəştlərinin verilməsidir. Neoklassik istiqamət üsullarının məşhurluğuna və praktiki tətbiqinə baxmayaraq onun tərəfindən iqtisadi tənzimləmənin keynsçilik metodlarının tam əvəz olunması baş vermədi. Əksər ölkələrin iqtisadi inkişaf tarixi vergi siyasətinin quruluşunun və istiqamətlərinin çoxşaxəlilyini nümayiş etdirir. Bu siyasət təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini stimullaşdırmaq yaxud məhdudlaşdırmaq, büdcə gəlirlərini təmin etmək, cəmiyyətin maraqlarını qorumaq kimi bir sıra məqsədlərə xidmət edir. Lakin vergi sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün onun quruluş prinsiplərini, vergilərin mahiyyəti, forma və növlərini bilmək kifayət etmir. Buna görə də mövcud vergi nəzəriyyələrinin tədqiqi ilə yanaşı konkret olaraq fəaliyyət göstərən vergi sisteminin təhlili, onun müsbət və mənfi cəhətlərinin aşkar edilməsi zəruriliyini meydana çıxır.

Vergilərə uzun müddət ərzində iqtisadi siyasətin çevik aləti kimi deyil, ancaq dövlət büdcəsini formalaşdıran mənbələrdən biri kimi baxılıb. Çünki dövlətin təlabatları üçün pul resurslarının səfərbər edilməsi yalnız tədavüldə kifayət miqdarda pul olduqda real şəkildə həyata keçirilə bilər. Müxtəlif ictimai formasiyalarda dövlət gəlirlərinin mərkəzləşdirilməsi, əsasən, pul şəklində deyil, natura şəklində baş verirdi.

K. Marks büdcənin gəlir hissəsini tədqiq edərkən qeyd edirdi ki, "Roma imperiyasında, onun ən yüksək inkişafı dövründə natural vergi, vergilərin büdcə gəlirlərinin əsasını təşkil edirdi". O dövrdə torpaq rentası natural şəkildə daxil olurdu və yalnız feodalizmin son mərhələsində tədricən pul formasına keçdi. Bununla belə, vergilərin yığılması problemi öz aktuallığını itirməmiş, bəlkə də tədricən kasıblaşmağa başlayan kübar ailələrin kifayət qədər güclü müqaviməti

nəticəsində daha da kəskinləşdi.Nəticədə yeni vergilərin həyata keçirilməsi üçün bəzən onilliklər tələb olunurdu.O dövrdə əmtəə-pul münasibətlərinin təşəkkülü və inkişafı,ticarət və bank işinin möhkəmlənməsi zamanı tədricən pul formasını alan gömrük rüsumları və vergilər meydana gəldi.Lakin hər yanda pul vəsaitlərinin çatışmazlığı nəzərə çarpırdı ki,bu da xeyli dərəcədə dövlət maliyyəsinin hökmdar maliyyəsindən ayrılmaması,zadəgan və ruhanilərin vergilərdən azad olmaları,dövlətlərin fasiləsiz müharibələr aparmaları ilə bağlı idi.Belə şəraitdə xroniki büdcə kəsirinin aradan qaldırılması mümkün deyildi və vergi sistemi ləng tərəqqi etdiyindən,dövlət çətin,hətta çıxılmaz vəziyyətdə qalırdı,onun xərcləri gəlirlərindən daim çox olurdu,xərclər isə gündən-günə zəruri,labüd idi,halbuki gəlirlər hələ yığılmalıdır.özü də yığılacağına həmişə əminlik yoxdur.Vergi verənlərə müraciətlər,onların təqib edilməsi,yeni vergilərin tətbiq olunması belə büdcə kəsirinin qarşısını ala bilmirdi.Bu səbəbdən məhdud da olsa.dövlət mərkəzləşdirilmiş vergi tənzimlənməsinin verdiyi üstünlüklərdən istifadə etməyə başlayır.Lakin vergi sistemlərinin tənzimlənməsi üzrə dövlət tədbirlərinin məqsədi təkcə iqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərmək deyildi:bu dövrün ən böyük vəzifələrindən biri pulların vergi verəndən dövlət xəzinəsindən keçməsinə iştirak edən çoxsaylı vasitələrdən azad olmaq zəruriyyəti idi.

Uzunmüddətli tarixi dövr ərzində vergilərin təyinatı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişirdi.Əvvəllər vergilər,demək olar ki,dövlət maaşını fəaliyyətinin,birinci olaraq,xarici təhlükəsizliyinin təmin edilməsi xarakteri daşıyırdı.Vergi yığımları vasitəsilə dövlət özünün təlabatlarından və sərhədlərin müdafiəsindən,həmçinin müharibələr aparmaqdan ötrü vəsaitlər yığırdı.Vergilərdən digər məqsədlər üçün,məsələn,ölkənin iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərməkdən ötrü də istifadə edilməsinin mümkün olması haqqında iqtisadçılar yalnız bazar iqtisadiyyatı inkişaf etdikdən sonra fikirləşməyə başladılar:ilk növbədə,natural deyil,pul dövriyyəsi üzərində qurulmuş burjua cəmiyyətinin inkişafı istehsalın miqyaslarının artması və onun səmərəliliyinin yüksəlməsi ilə yanaşı.çoxsaylı problemlərin də,məsələn,iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin zəruriliyi ilə bağlı problemlərin artmasına gətirib çıxardı.Bu isə,labüd olaraq,iqtisadiyyatın tənzimlənməsi

mexanizmlərinin yaradılması tələbatını meydana gətirdi. Almaniyada F.List başda olmaqla milli iqtisad məktəbinin alimləri də vergi qoymadan, xüsusilə də rüsumlardan, milli sənayenin yaranmasını təmin etmək məqsədi ilə istifadə edilməsini zəruri sayırdılar.[21]

Nəticədə vergilərin rolu kəskin şəkildə artmağa başlamış və iqtisadçıların az diqqət yetirdikləri vergi sistemi makroiqtisadi tədqiqatların ən mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

"Klassik" məktəbin nümayəndələri dövlətin öz vəsaitlərindən istifadə edərək iqtisadiyyata müdaxilə edə bilib-bilməməsi ilə maraqlanmamışlar. Bundan başqa, rəsmi təlim qeyd edirdi ki, iqtisadi qüvvələrin müstəqil fəaliyyəti imkan daxilində dövlət vəsaitlərindən istifadə edərək az pozulmuş olsun. Bu, dövlət vəsaitlərinin "neytrallığı" təlimidir. Hal-hazırda isə iqtisadiyyata, planlaşmanın inkişafına müdaxilənin zəruriliyi dövləti onun siyasətinin məqsədlərinə uyğun olaraq iqtisadiyyata təsir göstərmək imkanı verən alətlərdən istifadəyə əl atmağa vadar edir.

Hal-hazırda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində yalnız bu nəzəriyyələrin istifadə olunduğunu söyləmək olmaz. Bir çox xarici ölkələrin təcrübəsi müxtəlif variantlarda keynsçilik nəzəriyyəsindən, səmərəli təklif və monetarizm təlimlərindən geniş istifadə olunduğunu göstərir.

Demək olar ki, vergilər sahəsində xarici ölkələrin alimlərinin tədqiqatları konkret xarakter daşıyır, çünki həmin ölkələrin maliyyə qanunvericiliyində onlar tərəfindən hazırlanmış müddəalar fiskal siyasətinin əsasını təşkil edir.

Büdcə siyasəti ilə bağlı dövlətin iki əsas konsepsiyası mövcuddur. İlk konsepsiyaya əsasən, büdcə hər il bərabərləşdirilməlidir. Bu məsələni bir qədər dərin və geniş analiz etsək yəqin edərək ki, belə büdcə dövlətin fiksəl siyasətinin səmərəliliyini ya ümumiyyətlə artırır, ya da onu tamamilə azaldır. Bunu dərinləndirən anlamaq üçün bir vəziyyəti nəzərdən keçirək. Belə hesab edək ki, iqtisadiyyatda uzunmüddətli işsizlik mövcuddur və əhalinin rifah səviyyəsi getdikcə aşağı düşür. Belə olan halda, büdcəyə vergilər üzrə daxilolmalar azalacaqdır. Büdcəni balanslaşdırmaq üçün dövlət ya vergi dərəcələrini qaldırmalı, ya da dövlət

xərclərini ixtisar etməli, yaxud da onları bir-biri ilə əlaqələndirməlidir. Ancaq bunlar ümumi tələbin daha da aşağı düşməsinə gətirib çıxara bilər.

Büdcə siyasəti ilə əlaqədar digər konsepsiyanın mahiyyəti də ondan ibarətdir ki, büdcənin hər il deyil, iqtisadi tsiklin gedişində tarazlaşdırılması daha məqsədəuyğundur. Bu ideyanın izahı isə olduqca sadədir. Belə ki, dövlət vergiləri azaltmaqla və eyni zamanda dövlət xərclərini artırmaqla istehsalın azalmasının qarşısını almağa çalışır, yəni məqsədli olaraq müvəqqəti şəkildə büdcə kəsinin artmasına imkan yaradır. Daha sonra istehsalda artım müşahidə olunan zaman vergilər artırılır, dövlətin xərcləri isə təxirə salınır. İstehsal azaldığı vaxtda ortaya çıxan kəsin "örtülməsi" üçün büdcədə əmələ gələn müsbət qalıqdan istifadə edilir. Beləliklə, dövlət bu tip siyasət həyata keçirməklə iqtisadi hadisələrin gedişinin ayrı-ayrı mərhələlərində büdcəni tarazlaşdırır.

II fəsil. Azərbaycanca bütçə vergi siyasətinin formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri

2.1 Azərbaycanın təkmil vergi sisteminin formalaşması xüsusiyyətləri.

Müstəqil Azərbaycan respublikasının dövlət maliyyə sisteminin tərkibində, əsasən, vergilər vasitəsi ilə formalaşan və onunla qarşılıqlı əlaqədə olan ən mühüm həlqə və alətlərdən biri dövlət büdcəsidir. Dövlət büdcəsi hər bir ölkənin iqtisadi fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş göstəricisidir. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, respublikanın büdcə sistemində əsaslı dəyişikliklər baş vermiş və dövlət büdcəsi dünyanın inkişaf etmiş və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinə əsaslanaraq formalaşmışdır. Fikrimcə, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə xas olan bir çox kəskin iqtisadi problemlərin ölkəmizdə baş qaldırmaması büdcə sisteminin düzgün qurulması ilə əlaqədardır və bu istiqamətdə respublikada qəbul edilmiş qanun və qərarlar büdcə sistemində sabitlik yaranmasına imkan vermişdir.

Dövlət büdcəsi milli iqtisadiyyatının yaranması, inkişafı və formalaşması prosesində özünə xüsusi diqqət tələb etməklə müasir cəmiyyətinin inkişafının mühüm elementlərindən biridir. Yeni iqtisadi sistemə qədəm qoyan dövlət özünün qarşısına qoyduğu iqtisadi və siyasi funksiyaları yerinə yetirmək üçün bazar iqtisadiyyatı qanunlarına cavab verən müstəbil büdcə sistemi formalaşdırılmalıdır. Büdcə sisteminin formalaşması prosesi dövlətin daxili və xarici siyasətinə uyğun aparılmalı, dünya maliyyə kredit sistemində inteqrasiya olunmalıdır. Yeni iqtisadi sistemin qurulması və digər iqtisadi qanunların qəbul edilməsi ilə yanaşı, büdcə sistemi haqqında qanunun qəbul edilməsi və həyata keçirilməsini də tələb edirdi. Bu tələbə müvafiq olaraq bazar iqtisadiyyatına keçid prosesində müstəqil Azərbaycan dövlətində 01 dekabr 1992-ci ildə "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan respublikasının qanunu qəbul edilərək 01 yanvar 1993-cü il tarixindən tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Məlum və danılmaz həqiqətdir ki, 1992-ci il kimi keçmiş sovetlər ölkəsi üzrə mərkəzləşdirilmiş büdcə sistemi formalaşdırılmış və müttəfiq respublikaların büdcə sistemi qeyd edilən büdcə sisteminin tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Keçmiş sovetlər ölkəsinin dağılması və müstəqil suveren dövlətlərin meydana gəlməsi müstəqil büdcə sisteminin formalaşdırılmasına başladı. Keçid dövrünün qanunauyğunluqlarına uyğun olaraq, belə bir vəziyyətdə, büdcə münasibətləri obyektiv xarakter daşmalı idi. Aparılan araşdırmalar sübut edir ki, inkişafın hər bir mərhələsində iqtisadi sistem, müxtəlif təsərrüfat formaları, müxtəlif mülkiyyət formalarından və sairədən asıl olmadan, hər bir suveren dövlətə mütəmadi olaraq hər bir dövlətin idarə olunması xərclərini, onun quruluşu, proqnozlaşdırılması, bütövlükdə cəmiyyət miqyasında geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsi, cəmiyyət üzvlərinin hər cür sosial mədəni tələblərinin yerinə yetirilməsi və ölkənin müdafiə işinin təşkilini təmin etmək kimi vacib vəzifləri həll etmək üçün mütləq milli gəlirlərin müəyyən hissəsini öz əlində mərkəzləşdirmək lazımdır. İqtisadi siyasəti müstəqil sürətdə həyata keçirmək üçün, qeyd edilənləri nəzərə alaraq, təsadüfi deyil ki, məhz müstəqil Azərbaycan dövləti də ilki iqtisadi qanunlar sırasında "büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanununu qəbul etmişdir. Büdcə sistemi haqqında qanunda büdcənin formalaşması prosesinə xüsusi diqqət yetirilmiş və büdcə layihəsinin tərtibi işinin yerinə yetirilməsini, prezidentin tapşırığı ilə, qarşıdakı maliyyə ilinin başlanmasına 11 ay qalmışa qədər Respublika Nazirlər Kabinetinin təşkil etməsi məqsəduyğun hesab edilmişdir. Birinci mərhələdə, Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf proqnozu, maliyyə ehtiyatlarının toplu balansı, büdcə vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirilir, qarşıdakı maliyyə ili üçün birləşdirilmiş və respublika büdcə layihələrinin ilkin iqtisadi göstəriciləri hesablanır. Büdcənin araşdırılması və təhlili göstərir ki, büdcə qanunu qəbul edilərkən ümumiləşdirilmiş formada aşağıdakılar müəyyən olunur:

- əsas mənbələr üzrə büdcə gəlirlərinin məbləğləri;
- respublika büdcəsinə və aşağı səviyyəli büdcələrə tənzimlənən gəlir mənbələri üzrə ayırma alrın normaları;

-məxaric maddələri üzər büdcə təxsisatlarını məbləğləri;

-respublika büdcəsindən ayrılın subvensiyaların və subsidiyaların məbləğləri-subvensiyalar müəyyən məqsədli tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə ayrılır və başqa məqsədlərə sərf edildiyi hallarda və ya istifadə olunmamış hissə məbləğində qaytarılır.subsidiyalar artıq götürülmüş gəlir və qənaət edilmiş xərclər məbləğində azaldılır;

-Azərbaycan respublikasında hökumətinin ehtiyat fondunun məbləği ;

-Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəlikləri üzrə respublika büdcəsindən ödənişlər;

-dövlət borcunun miqdarı və s.

1991-ci ilin sonu ,1992 -ci ilin əvvəllərində müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi formalaşmağa başlamışdır.Bu formalaşma prosesini 3 mərhələyə ayırmaq olar:

Gəlirlərə və xərclərə qoyulan vergilər haqqında qanunlar əsasən 1991-1992-ci illəri əhatə edən I mərhələdə qəbul edilmişdir. “Əlavə dəyər vergisi” və ”Aksizlər”haqqında 1991-ci ilin dekabrında, “Hüquqi şəxslərin mənfəətindən və gəlirlərin ayrı-ayrı növlərindən vergilər” və “Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi” haqqında qanunlar 1992-ci ilin iyununda qəbul olunmuşdur. Respublikanın müstəqil vergi xidməti orqanı 1992-ci ilin ortalarından başlayaraq təşəkkül tapmağa başladı.

Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq olaraq bir sıra yeni vergi növləri haqqına qanunlar 1993-1996-ci illəri əhatə edən II mərhələdə qəbul edilmiş, bu qanunların normativ-hüquqi bazası yaradılmışdır. Belə ki “Torpaq vergisi” 1993-ci ilin fevralında, “Əmlak vergisi” və “Mədən vergisi” 1995-ci ilin martında, “Dövlət yol fonduna vergilər” haqqında qanunlar 1996-cı ilin dekabrında qəbul edilmiş, vergi qanunlarının tətbiqi ilə bağlı təlimatlar, əsasnamələr işlənib hazırlanmışdır. III mərhələdə - yeni 1996-cı ilin sonu 2000-ci il də daxil olmaqla son dövrü əhatə edən dövrdə cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda baş verən keyfiyyət dəyişikliklərindən asılı olaraq əvvəlki mərhələdə qəbul edilmiş qanunların təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər aparılmış, müvafiq vergi qanunlarında

dəyişikliklər və düzəlişlər edilmiş, Respublika Prezidenti tərəfindən “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” fərman imzalamışdı. 2000-ci ilin iyulunda “Vergi Məcəlləsi”nin qəbul edilməsini bu mərhələnin yekunu kimi göstərmək olar.

Müasir dövrdə ölkənin təsərrüfat mexanizminin fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi təmin edir, dövlətin təxirəsalınmaz funksiyalarını maliyyələşdirməyə imkan verir, büdcə kəsirinin artmasının qarşısını alır, ümumilikdə bazar iqtisadiyyatının bütün tələblərinə cavab verir.

Azərbaycanın vergi sistemi 1990-cı ilin iyul ayında Maliyyə Nazirliyinin tərkibində bazar münasibətlərinə keçidə bağlı olaraq bu münasibətlərin tənzimlənməsi və dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinin formalaşması aləti kimi yaradılmışdır. Vergi qanunvericiliyinin və nəzarət sisteminin 1991-ci ilin oktyabr ayında gücləndirilməsi isə, sahədə obyektivliyin yaradılması zərurəti əsas götürülərək, Maliyyə Nazirliyin tərkibindən vergi xidməti çıxarılmış, Azərbaycan Respublikası Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi adı altında müstəqil qurum kimi fəaliyyətə başlamışdır .[29]

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə 1993-cü ildə ölkədə siyasi sabitliyə nail olundu, atəşkəs müqaviləsi qısa zamanda imzalandı və iqtisadiyyatda baş verən tənəzzül prosesi ölkə iqtisadiyyatında çiçəklənmə, islahatların aparılması və böyük miqyaslı özəlləşdirmə prosesləri ilə əvəz olundu. Makroiqtisadi sabitliyin və əsaslı dəyişikliklərin təmin olunmasına bu mərhələdə qəbul edilmiş iqtisadi proqramlara əsasən həyata keçirilən islahatlar və özəlləşdirmə prosesi yönəldilmişdi.

Qarşıya qoyulan məqsədlərin reallaşdırılmasına, həmçinin iqtisadi artıma və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə beynəlxalq maliyyə qurumları ilə birgə işlənilib hazırlanan və uğurla həyata keçirilən islahatlar zəmin yaradırdı. Bu da öz növbəsində elə bir vergi siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edirdi ki, iqtisadi münasibətlərin inkişafını təmin etsin. Vergi ödəyicilərin və vergi xidməti orqanlarında vergi qanunvericiliyində mövcud olan bir sıra əsaslı narazılıqlar

doğururdu. Belə bir məqamda ölkənin vergi sisteminin yenidən təşkil edilməsinə umummilliliyin rəhbərliyi və diqqəti ilə başlanıldı. Dövlət başçısının bilavasitə tapşırığı ilə vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Nazirlər Kabineti bəzi qərarlar qəbul etdi. Bunlara misal olaraq 18 iyul 1995-ci il "Azərbaycan Respublikası ərazisində əhali ilə nağd pul hesablaşmalarının aparılmasında nəzarət kassa aparatlarının tətbiq olunması haqqında", 168 nömrəli "Vergi ödəyicilərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi barədə" 19 dekabr 1996-cı il, 182 nömrəli "Mənfəət vergisinin ödənilməsinə mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirən subyektlər haqqında" 31 mart 1997-ci il, 28 nömrəli "Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilən minik avtomobillərinin aksiz vergisinə cəlb edilməsi haqqında" 16 aprel 1997-ci il, "Müəssisə və təşkilatların avans vergi məbləğlərinin hesablanması və ödənilməsi haqqında" 1 may 1997-ci il, 71 nömrəli "Məhsulun (*işin, xidmətin*) mayadəyərinə daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında" 3 iyul 1997-ci il tarixli qərarları göstərmək olar. Onu da qeyd etmək ki, hal hazırda qeyd olunan qərarların çoxu vahid qanunvericilik bazalarının (*Vergi Məcəlləsi və Gömrük Məcəlləsi*) hazırlanması ilə əlaqədar olaraq qüvvədən düşmüş, müvafiq məsələlər digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

1997-ci ildən etibarən Heydər Əliyevin bilavasitə tapşırığı ilə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə aparılan əsaslı islahatların daha da sürətləndirilməsi məqsədilə vergi münasibətlərinin tənzim edilməsi sahəsində vahid və təkmil qanunvericilik bazasının formalaşdırılması üçün Vergi Məcəlləsinin layihəsinin hazırlanmasına başlanıldı. Bu istiqamətdə atılan addımlar ölkədə beynəlxalq normalara uyğun vergi administrasiyasının formalaşdırılmasına, vergi sisteminin mərkəzləşdirilmiş formada idarə edilməsinə, bütün vergi sisteminin vahid qanunvericilik bazası əsasında tənzimlənməsinə imkan verirdi. Vergi Məcəlləsi müstəqil Azərbaycanın həyatında yeni tarixi bir hadisə olaraq vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması sahəsində atılmış mühüm addımlardan biri kimi 2001-ci ilin yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi .

1999-cu ilin iyun ayından başlayaraq vergi xidmətinin kompleks islahatlarının müfəssəl strateji planı və bu islahatların həyata keçirilməsinin optimal müddətləri ölkə başçısının vergi orqanları qarşısında qoyduğu mühüm vəzifələri əldə rəhbər tutaraq işlənib hazırlandı. Bu plan elə qanunvericilik bazasının yaradılmasını nəzərdə tutur ki, dünya standartlarına cavab versin, müasir vergi sistemi yaradılsın, vergilərin dövlət büdcəsinə tam və vaxtında səfərbər edilməsinin tədbirlər proqramının həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Azərbaycanda vergi sisteminin quruluşu və vergi sahəsində milli qanunvericilik bazası ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında formalaşdırılmış, Vergi Məcəlləsi qəbul edilmiş və Baş Dövlət Vergi Mufəttişliyi 2000-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə ləğv edilmiş, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı-Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır ki, o da aşağıdakı funksiyaların icrasını təmin edir:

- ölkənin vergi siyasətinin həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və bu sahədə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi.

Öz fəaliyyət sistemini Vergilər Nazirliyi sahibkarlar üzərində kütləvi nəzarətlə deyil, səmərəli nəzarət mexanizmləri tətbiq etməklə qurmağa çalışır. Təbii ki, öz vergi öhdəliklərinə sahibkarın məsuliyyətlə yanaşması vergi xidmətinin də işini yüngüllədirir, vergi nəzarətinin daha yumşaq müstəvidə qurulmasını şərtləndirir. Amma bundan sui-istifadə etmək istəyən vergi ödəyiciləri də müşahidə olunur. [29]

Vergilər Nazirliyinə təhqiqat və istintaq aparılması səlahiyyətləri bu cür halların qarşısını almaq üçün Heydər Əliyevin 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə verilmişdir. Həmin Fərmanın icrası ilə əlaqədar Hüquq mühafizə orqanları ilə əlaqələndirmə Baş İdarəsinin bazasında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması İdarəsi, daha sonra isə nazirlikdə aparılan struktur dəyişiklikləri ilə əlaqədar Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamenti yaradılmışdır.

Vergi xidmətinin müasirləşdirilməsi prosesi 2002-2004-cü illərdə diqqət mərkəzinə çıxdı. MDB məkanında analogiyası olmayan bir idarəetmə sistemi

aparılan struktur islahatları nəticəsində quruldu. Azərbaycanın vergi xidmətinin müasir strukturu sistemlilik, çeviklik, operativlik, koordinasiya olunma və güclü təşkilati-idarəetmə mexanizmi kimi müsbət keyfiyyətləri özündə birləşdirdi. Vergi sistemində yeni iş prosesləri tətbiq edildi, vergi ödəyiciləri ilə vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin qurulması, vergi bəyannamələrinin poçtla qəbul edilməsi, banklar vasitəsilə bütün ödəmələrin həyata keçirilməsinə başlandı.

Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi xidməti Vergilər Nazirliyindən və bilavasitə ona tabe olan ərazi vergi orqanlarından ibarət olan vahid mərkəzləşdirilmiş sistemdir. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin strukturuna Naxçıvan Muxtar Respublikasının Vergilər Nazirliyi, Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssələr ilə iş üzrə Departament, Vergi cinayətlərinin ibtidai araşdırılması Departamenti, Bakı şəhəri Baş Vergilər İdarəsi, Ərazi Vergilər İdarələri, Respublikanın şəhər və rayonları üzrə Vergilər idarələri və şöbələri daxildir.

Vergi xidmətinin kadr heyətinin yenidən formalaşdırılması aparıldı, qanunvericiliyin bazasının təkmilləşdirilməsi prosesi sürətləndirildi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli vergitutma mexanizmlərini özündə birləşdirən optimal bir sistem yaradıldı və sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq edildi. Bütün bunlar son nəticədə vergi inzibətçiliğinin xeyli dərəcədə yaxşılaşmasına, tədricən vergilərin məcburi yığılmasından könüllü ödənilməsinə keçidə şərait yaratdı.

Vergilər Nazirliyi dövlət idarəetmə orqanları sistemində daxildir və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Hökumətinə tabedir. Vergi xidmətinin mərkəzləşdirilmiş sistem kimi qurulması ölkənin bütün ərazisində vahid vergi siyasətinin keçirilməsinə imkan verir.

Vergilər Nazirliyi aşağı orqanların yuxarı orqanlara təbəçiliyi prinsipi ilə qurulmuş mərkəzləşdirilmiş sistemdir. Nazirlik və ona tabe olan bütün vergi orqanları hüquqi şəxslər, onların hər birinin müstəqil xərclər smetası, bankda cari hesabı, xəbərdarlıq orqanında xəzinə hesabı, Azərbaycan Respublikasının dövlət gerbi təsvir olunmuş möhürü, müvafiq möhür və ştampları, VÖEN-ni

vardır. Vergilər Nazirliyinə vergi orqanları qarşısına qoyulan tələblərin və vəzifələrin yerinə yetirilməsinə şəxsən cavabdeh olan nazir rəhbərlik edir. Onu bu vəzifəyə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir. Dövlət vergi xidməti orqanları şaquli təbəçilik prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir. Şaquli təbəçilik informasiya mübadiləsinə sürətləndirir və təlimat xarakterli qanunvericilik materiallarının vergi orqanları üzrə yayılmasını şərtləndirir. Azərbaycan Respublikasında 2001-ci ildən fəaliyyətdə olan Vergi Məcəlləsi vergi sisteminin təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən edir, ölkəmizin iqtisadi maraqlarının qorunmasına, vergi hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına, vergi sistemi sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi vergilərin sayının azaldılmasını, səmərəsiz vergilərin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. Dövlət və yerli vergilər üzrə vergiqoyma prosesində yaranmış hüquq pozuntuları Vergi Məcəlləsi və Məcəlləyə uyğun vergi qanunvericiliyinin normativ aktları ilə tənzimlənilir. Vergi Məcəlləsi dövlət strukturunun səviyyələri üzrə büdcə gəlirlərinin bölgüsünü həyata keçirir və aşkarlıq , vahidlik , ədalətli vergi sistemi prinsiplərini nəzərdə tutur.[29]

2.2.Azərbaycanda büdcə vergi siyasətinin müasir vəziyyətinin təhlili.

Dövlətin vergi sistemi və büdcə xərcləri ilə əlaqədar olan siyasəti büdcə-vergi siyasəti deyilir ki, bu da, axır nəticədə ümümmilli gəlirin(MG) və xərclərin tərkibinə və yenidən bölgüsünə öz təsirini göstərir. Dövlətin maliyyə siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi büdcə-vergi siyasəti bir növ büdcənin formalaşdırılmasını özündə ehtiva edir və bir çox mənbələrdə fiskal siyasət kimi qeyd edilir. Vergitutmanın səviyyəsinin və dövlət xərclərinin dəyişdirilməsinə yönəldilməklə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu fiskal siyasət adlanır.

Ölkəmizdə həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin bir çox vəzifələri vardır ki, bu vəzifələr arasında ən əhəmiyyətli kimi inflyasiyanın azaldılmasını, məşğulluğun təmin edilməsini, adambaşına düşən milli gəlirin artırılmasının və s. məsələləri qeyd edə bilərəm. Məsələn 2016-ci il üçün büdcə-vergi siyasətində qarşıya qoyulan vəzifələrə aşağıdakıları aid edə bilərəm:

-büdcə daxilolmalarının tərkibində qeyri-neft sektorundan daxil olan vergilərin artırılmasına nail olmaq;

-qeyri-neft kəsrinin tədricən azaldılmasını təmin etmək;

- sosial əhəmiyyətli xidmətlərin effektivlik səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq;

-optimallaşdırılmış vergi dərəcələrini təmin etmək;

-yeni obyektlərin yaradılması üçün sahibkarların stimullaşdırılmasını həyata keçirmək;

-kiçik və orta sahibkarlara dəstəyin artırılması;

-torpaqların icarəyə verilməsi ilə bağlı büdcəyə daxil olan gəlirlərin artırılması;

-vergi borclarının qarşısının alınması;

-ölkədə istehsal olunan və ölkəyə idxal edilən aksizli malların aksiz dərəcələrinin tədricən eyniləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi;

- dövlət rüsumu ilə bağlı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini təmin etmək və s.

Hazırkı dövrdə ölkəmizdə həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin əsas məqsədlərindən biri büdcə gəlirlərinin strukturunda qeyri-neft sektorunun payının artırılmasına nail olmaqdır. Çünki əgər dünyanın aparıcı dövlətlərində büdcə gəlirlərinin tərkibində vergi daxilolmaları üstünlük təşkil edərsə, əksinə Azərbaycanda büdcə gəlirlərinin tərkibində, bununla bərabər ÜDM-yə nisbətə neft sektorun payı olduqca yüksəkdir. ÜDM-nin tərkibində qeyri -neft sektorundan daxilolmaların payının artırılmasına son dövrlərdə aparılan uğurlu siyasət nəticəsində nail olunmuşdur. Bunu əyani şəkildə nəzərdən keçirək.

Ümumi daxili məhsulun həcmi, cari qiymətlərlə, milyon manatla Cədvəl 1.

	2011	2012	2013	2014	2015
Ümumi daxili məhsul - cəmi	52 082.0	54 743.7	58 182.0	59 014.1	54 352.1
o cümlədən:					
neft-qaz sektoru	25 829.9	24 487.3	23 778.1	21 405.2	15 346.2
qeyri-neft sektoru	23 196.1	26 864.4	30 525.9	33 195.9	34 500.9
məhsula və idxala xalis vergilər	3 056.0	3 392.0	3 878.0	4 413.0	4 505.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytı

Cədvələ əsasən demək olar ki qeyri -neft sektorunun payı ildən-ilə artıb. Belə ki baza ili kimi 2011 -ci ili götürək. 2011 -ci ildə qeyri-neft sektorunun payı 23196.10 milyon manat olmuşdur. 2015-ci ildə isə 34500.90 manat olmuşdur. Yəni 32.77 % artmışdır. Cədvəldə olan məlumata əsasən demək olar ki, neft sektorunun ÜDM-də payı isə əksinə illər üzrə azalmışdır. 2011 -ci ildə isə 25829.90 milyon manat olmuşdur. 2015 -ci ildə isə 15346.20 milyon manat olmuşdur. Yəni 40.59 % azalmışdır.

Hazırkı iqtisadi şəraitdə xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələsi olduqca aktualdır. Bu da bir sıra səbəblərdən irəli gəlir ki, bunlar arasında ən əsası da dövlətimizin öz daxili iqtisadi imkanları hesabına əsaslı struktur dəyişikliklərin aparılması və eyni zamanda istehsalın həcmünün artırılması və bu qəbildən olan

digər məqsədlərin reallaşdırılması üçün lazım olan investisiya potensialı kifayət etmir. Bu məsələnin vaciblik dərəcəsini nəzərə alaraq, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1992-ci il 15 yanvar tarixində qəbul edilmişdir. Bu qanun xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verməklə, iqtisadiyyata xarici maliyyə və maddi ehtiyatlarının, aparıcı xarici texnika və texnologiyanın, yüksək səviyyədə idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına və bu ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasına yönəldilmişdir. Yeni belə nəticəyə gələ bilərik ki, o büdcə vergi siyasəti uğurlu sayıla bilər ki, o xarici investisiyaların cəlb olunması və onların qorunmasını təmin edə bilsin.

Bazar münasibətləri mərhələsində dövlətin iqtisadi inkişafı, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdən və onun əsas tərkib hissəsi olan büdcə-vergi siyasətindən asılı olmaqla yanaşı, eyni zamanda iqtisadiyyata və investisiya qoyuluşlarına dövlət büdcəsindən ayrılan xərclərin həcmindən birbaşa asılıdır. Sovet ittifaq dövründə investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələri daxilində əsas yer tutan büdcə vəsaitləri xalq təsərrüfatı sahələri üzrə bütün investisiya qoyuluşunun 50%-dən çoxunu ödəyirdi. Amma hazırkı dövrdə dövlət büdcəsindən investisiya məqsədilə ayırmaların həcmi baxmayaraq ki iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır yenə də xeyli azalmışdır. Ümumilikdə demək olar ki, hazırkı iqtisadi şəraitdə investisiya xərclərinin artırılması dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətini təşkil etməlidir, bunu ümumidaxili məhsuldakı investisiyaların xüsusi çəkisinə nəzər yetirdikdə görmək olar.

ÜDM-da dövlət investisiyalarının xüsusi çəkisi.

Cədvəl 2.

Milyon manatla

	2009		2010		2011		2012	
	Məbləğ	%	Məbləğ	%	Məbləğ	%	Məbləğ	%
ÜDM	35601,5	100	42465,0	100	49636,3	100	53493,6	100
Dövlət investisiya qoyuluşu	5203,5	14.6	9905.6	23.3	12236.5	24.6	13492.5	25.2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, 2013

Cədvəldən göründüyü kimi, 2012-ci ildə 2011-ci illə müqayisədə dövlət investisiya qoyuluşu təxminən 1.1 dəfə artmışdır. Bunun isə ÜDM-dakı xüsusi çəkisi 25.2 % olmuşdur. Bu isə 2011-ci illə müqayisədə 0.6 % çoxdur.

Büdcəyə vergi daxilolmalarının həcmi artırmaqda dövlətin büdcə-vergi siyasətinin faydası danılmazdır. Büdcə-vergi siyasəti ilə dövlət birbaşa vergi daxilolmalarının həcminə, dolayısı ilə də büdcə gəlirlərinin həcminə təsir edir. İndi isə statistik göstəricilərə əsaslanaraq illər üzrə büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşməsinin vergi yolu ilə büdcəyə daxil olan gəlirlərin artmasına təsirini nəzərdən keçirək.

Cədvəl 3.

Vergi və digər ödənişlər	Daxilolmalar (min AZN)				
	2005	2006	2007	2008	2009
ƏDV	346 057,5	400 539,2	669 648,9	1 169 893,6	1 180 280,6
Aksizlər	121 249,6	164 047,2	330 585,1	395 810,5	417 368,2
Mənfəət vergisi	356 957,5	1 375 561,6	2 459 184,6	2 863 950,2	1 329 192,5
Mədən vergisi	53 540,1	100 201,6	123 233,1	147 749,5	121 904,4
Torpaq vergisi	15 267,9	18 820,5	27 288,3	30 789,7	26 235,6
Əmlak vergisi	40 436,3	56 253,6	72 759,6	113 225,5	66 168,7
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	319 211,9	412 250,3	596 596,9	637 800,2	581 873,3
Dövlət rüsumu	35 666,5	33 500,2	50 063,2	59 870,7	72 874,5
Yol vergisi	9 023,4	10 338,9	17 144,1	27 365,6	16 462,8
Sadələşdirilmiş vergi	18 824,8	29 694,4	48 106,2	65 654,5	63 573,7
Sair daxilolmalar	111 217,4	115 413,7	154 649,0	234 455,8	237 465,7

Cəmi	1 427 452,9	2 706 282,3	4 549 259,0	5 746 565,8	4 113 400,0
Vergi və digər ödənişlər	Daxilolmalar (min AZN)				
	2010	2011	2012	2013	2014
ƏDV	1 271 462,7	1 387 166,7	1 483 585,3	1 723 917,5	2 048 656,7
Aksizlər	452 027,4	417 394,4	454 642,4	511 976,6	740 292,9
Mənfəət vergisi	1 429 824,9	2 133 993,3	2 252 223,2	2 374 791,6	2 302 887,7
Mədən vergisi	130 074,4	129 770,0	125 782,7	121 480,2	116 162,3
Torpaq vergisi	35 311,2	35 321,0	30 596,1	33 113,2	35 398,1
Əmlak vergisi	101 811,5	103 867,1	105 087,4	125 147,6	141 275,5
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590 235,1	715 656,2	812 958,4	859 656,6	980 233,3
Dövlət rüsumu	89 519,1	104 804,8	103 186,3	123 229,5	111 082,3
Yol vergisi	15 168,8	28 095,4	28 655,3	24 383,5	22 313,9
Sadələşdirilmiş vergi	65 525,0	100 425,7	111 423,2	119 526,3	153 396,7
Sair daxilolmalar	111 839,9	318 071,4	517 226,2	646 410,8	461 923,0
Cəmi	4 292 800,0	5 475 062,0	6 025 366,5	6 663 633,4	7 113 622,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin saytı (www.taxes.gov.az)

Bu 2 cədvəldə 2005-ci ildən 2014-ci ilədək olan dövrdə büdcəyə ayrı -ayrı vergi növləri üzrə daxilolmaların həcmi göstərilmişdir. Cədvəllərdən də görüldüyü kimi illər ötdükcə aparılan uğurlu siyasət nəticəsində vergi gəlirləri artmışdır. Məsələn, bazis ili kimi 2005 ci ili ,hesabat ili kimi də 2014 ili götürək və hər bir vergi növünün artımını nəzərdən keçirək.

ƏDV üzrə 2005 ci ildə büdcəyə 346057.50 min AZN olmuşdur.2014 cü il üçün bu göstərici 2048656.70 min AZN olmuşdur. Demək olar ki bu illər ərzində 5.9 dəfə artmışdır.

Aksiz vergisi üzrə 2005 ci ildə büdcəyə 121249.60 min AZN daxil olmuşdur.2014 cü ildə bu göstərici 6.1 dəfə artaraq 740292.90 min AZN olmuşdur.

Mənfəət vergisi üzrə 2005 ci ildə daxilolmaların həcmi 356957.50 min AZN olmuşdur.2014-cü ildə bu göstərici 2302887.70 min AZN olmuşdur. Yəni 6.4 dəfə artmışdır.

Mədən vergisi üzrə 2005-ci ildə gəlir 53540.10 min AZN olmuşdur.2014 cü ildə isə bu göstərici 2.1 dəfə artaraq 116162.30 min AZN olmuşdur.

Torpaq vergisi üzrə isə 2005-ci ildə daxilolmaların həcmi 15267.90 min AZN olmuşdur.2014-cü ildə isə 35398.10 min AZN olmuşdur.Yəni 2.3 dəfə artmışdır.

Əmlak vergisi üzrə 2005-ci ildə daxilolmaları 40436.30 min AZN olmuşdur.2014 -cü ildə isə 3.5 dəfə artaraq 141275.50 min AZN olmuşdur.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə 2005-ci il üzrə daxilolmaların həcmi 319211.90 AZN olmuşdur.2014 cü ildə isə 980233.30 min AZN olmuşdur.Yəni 3.07 dəfə artmışdır.

Yol vergisi üzrə 2005-ci ildə daxilolmalar 9023.40 min AZN olmuşdur.2014 -cü il üzrə bu göstərici 22313.90 min AZN olmuşdur.Yəni 2.5 dəfə artmışdır.

Sadələşdirilmiş vergi üzrə 2005-ci ildə daxilolmalar 18824.80 min AZN olmuşdur.2014 -cü ildə isə 8.1 dəfə artaraq 153396.70 min AZN olmuşdur.

2005-ci ildə bütün daxilolmalar üzrə cəmi məbləğ 1427452.90 min AZN olmuşdur.2014 cü ildə bu məbləğ 7113622.40 min AZN olmuşdur.Yəni 4.9 dəfə artmışdır.

İndi isə 2015 ci il üzrə büdcənin icrasına dair məlumatları nəzərdən keçirək. 2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 17153,2 mln. manat, xərcləri 17786,8 mln. manat olmuşdur.2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 19438,0 mln.

manat proqnoza qarşı 17153,2 mln. manat və yaxud 88,2 faiz icra olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən mədaxil proqnozu 100,1 faiz icra edilməklə dövlət büdcəsinə 7118,2 mln. manat vəsait təmin edilmişdir ki, bu da ötən illə müqayisədə 4,5 mln. manat və yaxud 0,1 faiz çoxdur. Həmin vəsaitin 70,5 faizi və yaxud 5018,3 mln. manatı qeyri-neft sektorundan daxilolmaların payına düşür ki, bu da 2014-cü ilə nisbətən 711,6 mln. manat və yaxud 16,5 faiz çoxdur.

2015-ci il üzrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi proqnoza 100,1 faiz əməl edərək dövlət büdcəsinə 1591,9 mln. manat vəsait təmin edilmişdir ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 5,4 faiz və yaxud 81,1 mln. manat çoxdur.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların həcmi 222,6 mln. manat olmuşdur ki, bu da 2014-cü ilə baxanda 7,4 faiz və ya 15,3 mln. manat çoxdur. Əgər 2015-ci ildə sair daxilolmalardan büdcəyə 48,0 mln. manat daxil olması nəzərdə tutulurdusa, reallıqda isə 2,0 dəfə çox vəsait yəni 90,5 mln. manat daxil olmuşdur. Büdcəyə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu tərəfindən 8130,0 mln. manat vəsait daxil edilmişdir. Dövlət büdcəsinin mədaxili 2015-ci ilin oktyabr-dekabr ayları üzrə 5086,9 mln. manat icra edilmişdir.[21]

Dövlət büdcəsinin xərcləri 2015-ci ildə 17786,8 mln. manat yəni 84,3 faiz icra edilmişdir. 2015-ci ilin oktyabr-dekabr aylarında dövlət büdcəsinin xərcləri 5628,4 mln. manat icra olunmuşdur. 2015-ci il ərzində dövlət büdcəsi xərclərinin 10361,5 mln. manatı və yaxud 58,2 faizi cari xərclərə, 6720,9 mln. manatı və yaxud 37,8 faizi əsaslı xərclərə, 704,4 mln. manatı və yaxud 4,0 faizi dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə yönəldilmişdir.[21]

Dövlət büdcəsi xərclərinin 31,9 faizi və yaxud 5665,9 mln. manatı sosial təyinatlı xərclərin (əməyin ödənişi fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərcləri) maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 188,0 mln. manat və yaxud 3,4 faiz çoxdur. Funksional təsnifata uyğun olaraq 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə nəqliyyat

və rabitə xərclərinə 35,4 faiz (31,2 mln. manat), ümumi dövlət xidmətləri xərclərinə 24,4 faiz (347,6 mln. manat), müdafiə xərclərinə 12,2 faiz (184,7 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 10,2 faiz (31,4 mln. manat), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 8,5 faiz (42,9 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 6,4 faiz (42,9 mln. manat), təhsil xərclərinə 3,3 faiz (51,3 mln. manat), məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanması xərclərinə 0,2 faiz (2,2 mln. manat)) çox vəsait yönəldilmişdir. 2015-ci ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 4994,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 28,1 faiz olmuşdur. 2015-ci il üzrə büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilmişdir.

Dövlət büdcəsinin kəsiri 633,6 mln. manat təşkil etmişdir və kəsir maliyyələşmə mənbələri hesabına bağlanmışdır.[23]

III fəsil. Azərbaycanca bədcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.1. Azərbaycan vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən demək olar ki formalaşdırılan vergi siyasəti hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurlu bir şəkildə davam etdirilir. Prezidentimizin bununla bağlı verdiyi tapşırıqlara aşağıdakılar aiddir:

- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında yüksək texnoloji standartlara cavab verən elektron əlaqələrin formalaşdırılması;

- bu sahədə siyasətin avropa standartlarına uyğunlaşdırılması;

- dövlət idarəçiliyinin müasir Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması;

- vergi qanunvericiliyi və vergi inzibətçiliyi sahəsində mükəmməl informasiya bazasının yaradılması.

Prezidentimiz yuxarıda qeyd edilən məqsədlərinə nail olmaq üçün müvafiq olaraq 2005-ci il 12 sentyabr tarixində “Azərbaycan Respublikasında vergi inzibətçiliyinin təkmilləşdirilməsi dövlət Proqramı”nın (2005-2007) qəbul edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdı. Burada əsas məqsəd ölkəmizin vergi sistemini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq və bu əsasda ölkədə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirməsini təmin etmək vergi daxilolmalarının mütəmadi artmasına nail olmaqdır.

“Azərbaycan Respublikasında vergi inzibətçiliyinin təkmilləşdirilməsi dövlət Proqramı” (2005-2007) çərçivəsində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur[29] :

- Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin tərkibində vergi ödəyicilərinə xidmət göstərən vahid telefon məlumat mərkəzinin yaradılması;

-şəxsi hesab vərəqələrini almaq üçün vergi ödəyicilərinə vergilər nazirliyinin informasiya sisteminə daxil olmaq imkanının verilməsi;ərazi vergi orqanlarında vergi ödəyiciləri üçün kompyuter terminallarının qurulması;

- vergi ödəyiciləri üçün ərazi vergi orqanlarında komputer terminallarının qurulması;

-Vergilər Nazirliyinin fəaliyyət prosesi və vergi mədəniyyəti ilə bağlı silsilə televiziya və radio proqramlarının hazırlanması;

- lazimi hüquqi və təşkilati normativ bazanı təkmilləşdirməklə özəl vergi məsləhəti xidmətlərinin təşkilinin təmin edilməsi;

- Vergilər Nazirliyinin internet saytı vasitəsilə vergi ödəyicilərinə yuxarı vergi orqanına (*vəzifəli şəxsə*) şikayət etmək üçün imkanların yaradılması;

- vergi amnistiyası üzrə əmlakın leqallaşdırılması ilə bağlı xarici təcrübədən yararlanaraq təkliflərin hazırlanması;

- vergi ödəyicilərinə xidmət edən daha mükəmməl amnistiya sisteminin yaradılması üçün təkliflərin hazırlanması;

-dövlət proramı hazırlamaqla fiziki şəxslərin öz gəlirləri haqqında bəyannamənin verilməsinə keçidin təmin edilməsi;

- fiziki şəxslərin ümumi gəlirləri haqqında vergi bəyannamələrinə (*ümumi bəyannamə sisteminə*) keçmək məqsədilə,ümumi idarəetmə texniki ləvazimat və proqram təminatı üzrə xarici təcrübənin öyrənilməsi;

- əlavə dəyər vergisi ödəyicilərinin qeydiyyatı düşmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- qeydiyyatı düşməzdən əvvəl vergidən yayınmaya meyilli olan şəxsləri müəyyən etmək üçün:şübhə doğuran iqtisadi əməliyyatlar, dələduzluq və vergidən yayınma ilə bağlı spesifik diaqnostika göstəricilərinin hazırlanması;vahid kompyuter informasiya bazasının yaradılması və onun Nazirliyin kompyuter informasiya sisteminə inteqrasiyası; müvafiq göstəricilər üzrə Vergilər Nazirliyi ilə üçüncü tərəflər arasında informasiya mübadiləsinin aparılması prosedurunun sadələşdirilməsi;

- əlavə dəyər vergisi ilə əlaqədar vergi qanunvericiliyinin pozulması ilə bağlı cərimə və sanksiyaların tətbiqi haqqında təkliflərin hazırlanması;

-Vergilər Nazirliyinin tərkibində auditin planlaşdırılması üçün vergi ödəyiciləri ilə əlaqədar hüquqi və iqtisadi analitik informasiya sisteminin inkişaf etdirilməsi və bu bazanın Nazirliyin kompyuter informasiya sistemində transformasiyası;

- vergi ödəyicilərinin seçilməsi proseslərinin avtomatlaşdırılması ilə səyyar vergi yoxlamalarının səmərəliliyini artırmaq və yoxlamaların həyata keçirilməsi üçün vergi ödəyicilərinin subyektiv şəkildə seçilməsini aradan qaldırmaq;

- vergi borcu olanların borcların yaranma müddətinə görə qruplaşdırılması və vergi ödəyicilərinə bildirişlərin avtomatik şəkildə göndərilməsi ;

- Menecment İnformasiya Sisteminin (MİS) gücləndirilməsi ilə nazirliyin taktiki fəaliyyətinin və qərar qəbul etmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

-Vergilər Nazirliyi daxili təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi ilə korrupsiya risklərinin ifşa edilməsi və ifşa edilmiş korrupsiya hallarının qarşısının alınması;

-Vahid kompeter məlumat sistemi ilə əlaqədar Vergilər Nazirliyində alt-sistemlərinin proqram təminatlarının formalaşdırılması ;

-vergi ödəyiciləri üçün vahid dövlət elektron reyestr bazasının yaradılması;

- elektron bəyannamələrin tətbiqinin təmin edilməsi və s.

Bu proqrama əsaslanaraq aşağıdakı tədbirlər reallaşdırılmışdır:

- 2003-cü ilin sonunda Bakı şəhərini əhatə edən 195 nömrəli telefon informasiya mərkəzinin əsasında ölkənin bütün bölgələrini əhatə edən yeni telefon mərkəzi yaradılmış, 2006-cı il may ayının 1-dən etibarən isə xidmətin funksiyaları və əhatə dairəsi genişləndirilərək vergi ödəyicilərinə respublikanın bütün bölgələrindən 195 nömrəli telefon xidmətinə birbaşa müraciət etməkləri üçün şərait yaradılmışdır;

- Vergilər Nazirliyi tərəfindən,ilk mərhələdə vergi orqanı olmayan şəhər və rayonlarda vergi ödəyicilərinin istifadəsinə verilmək üçün yeni avadanlıq və internet xətti ilə təchiz edilmiş on altı komputer terminalı yaradılmış və vergi

ödəyicilərinin istifadəsinə verilmişdir ki, bununla sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasına nail olunmuşdur;

- ölkəmizin ümumtəhsil məktəblərində 54 metodiki kabinet yaradılmışdır ki, bununla da məktəblərdə vergi məsələlərinə dair tədris prosesinə nail olunmuşdur;

- Vergilər Nazirliyinin internet saytının strukturu dəyişdirilmiş və yeni üslubda istifadəçilərə təqdim edilmişdir. Yeni yaradılan saytda təzə bölmələr daxil edilmiş və eyni zamanda naviqasiya rahatlığı təmin edilmiş, həm də informasiyaların 3 dildə-Azərbaycan, rus və ingilis dillərində yerləşdirilməsi təmin edilmişdir;

- nazirliyin rəsmi internet saytı ilə yuxarı vergi orqanlarına şikayət etmək üçün prosedurların təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər verilmişdir;

-Vergilər Nazirliyinin nəzdində Appelyasiya şurası yaradılmışdır ki, bununla da vergi ödəyiciləri vergi orqanlarından, vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən yuxarı vergi orqanlarına şikayətlərinin bildirməkləri üçün imkan yaradılmışdır;

- Elektron vergi bəyannamələrinin təqdimatı üçün 2007-ci ilin əvvəlindən başlayaraq respublikamızda ilk dəfə olaraq İnternet Vergi İdarəsi-e-taxes.gov.az yaradılmışdır;

- "Bir pəncərə"(vahid qeydiyyat prinsipi) ilə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyatına başlanmışdır.

2006-cı ildən başlayaraq Vergilər Nazirliyi sistemində vergi inzibətçiliyi proseslərinin elektron qaydada aparılmasını təmin edən "Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi"(AVİS) prezidentin yuxarıda qeyd edilən müvafiq sərəncamının məntiqi davamı kimi 2005-ci il 21 oktyabr tarixli digər bir Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)" rəhbər tutularaq yaradılmışdır. AVİS-də yerinə yetirilən iş prosesləri 2007-2009 cu illərdə genişləndirilmişdir. AVİS -in tətbiqi ilə vergi siyasətində daha səmərəli sistemlər tətbiq edilmişdir ki, AVİS in üstünlüklərinə aşağıdakılar aiddir:[29]

- operativ informasiya sisteminə nail olunmuş;
- vergi xidmətində sənəd dövriyyəsi elektron formaya keçirilmiş;
- həm də vergi bəyannamələrinin qəbulu və emalı prosesi sadələşdirilmiş və

s.

2007-ci ildə ölkədə elektron beyannamə sistemi tətbiq ediləməsinə məhz AVİS-in yaratdığı imkanlarla nail olunmuş və bu məqsədə nail olmaq üçün İnternet Vergi İdarəsi yaradılmışdır. Azərbaycanın vergi xidməti bu sistemin tətbiqi ilə təkcə MDB ölkələri arasında deyil,eyni zamanda Şərqi Avropa regionunda ən müasir informasiya texnologiyasına malik xidmətlərdən birinə çevrilmişdir.

Sahibkarlığın dəstəklənməsi sahəsində davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi ilə yeni vəzifələr meydana gəlmişdir. Hamıya məlumdur ki, biznesə başlama proseduraları, ağır və yorucu icazələr sistemi uzun vaxt tələb edir və eyni zamanda , bir çox hallarda bürokratik əngəllər və süründürməçilik yaradırdı. Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2007-cil il 30 aprel tarixində “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Fərman imzalanmışdır ki, bununla biznesə başlama prosesində yuxarıda qeyd etdiyim çətinlikləri aradan qaldırmağa nail olunmuşdur. Müvafiq Fərmanda Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə Ədliyyə Nazirliyi,İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və Dövlət Statistika Komitəsi ilə birlikdə vahid kodlaşdırmanın tətbiqi ilə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin"bir pəncərə" (vahid qeydiyyat orqanı) prinsipinə uyğun şəkildə təşkili ilə bağlı təkliflər hazırlaması tapşırılmışdır . 2008-cil il yanvarın 1-dən etibarən prezidentin fərmanına əsasən sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin “bir pəncərə” prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmişdir.[27]

Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə qeydiyyat prosesi sadələşmiş, sahibkarların dövlət qurumlarından asılılığı azalmışdır.Belə ki,əvvəlki dörlə müqayisədə yeni sistemin tətbiqi ilə prosedurların sayı üç dəfə, qeydiyyat dövrü

isə 20 dəfə azaltmışdır. Məsələn, əgər bu qanunun tətbiqinə kimi yeni bir biznesə başlamaq üçün 15 prosedur keçmək və 33 sənəd təqdim etmək lazım idisə, sənədlərin hazır olması şərt ilə bir pəncərə prinsipinin tətbiqindən sonra üç gün kifayət edir. Qeydiyyat üçün lazım olacaq sənədlərin ümumi sayı isə beşə endirilmişdir. Bu qeydiyyat sisteminin bir digər üstünlüyü də ondan ibarətdir ki, insan kapitalına bu sistemdə qənaət olunur. Əgər əvvəllər qeydiyyat işinə 500 nəfər dövlət işçisi cəlb edilirdisə, indi isə bu göstərici bütün respublika üzrə cəmi Vergilər Nazirliyinin 85 əməkdaşına bərabərdir. Məlumdur ki, çoxmərhələli qeydiyyat sistemi bir çox hallarda bürokratik maneələrə yaradırdı. Lakin bir pəncərə prinsipinin praktikada tətbiqi ilə biznes fəaliyyətinin qeydiyyat proseduru sadələşdirilmiş və bu problemlər aradan qaldırılmışdır. Bu prinsipin tətbiqi ölkədə işgüzar biznes mühitini yaxşılaşdıraraq, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır. Belə ki, bu prinsipin uğurlu tətbiqi beynəlxalq səviyyədə də qiymətləndirilmiş, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən müəssisələrin qeydiyyatı sahəsində ən uğurlu islahat hesab edilmiş və “Doing Business” hesabatının “Biznesə başlama” reytingində Azərbaycan Respublikası 64-cü yerdən 13-cü yer qalmışdır.

Azərbaycanda ilk dəfə olaraq ƏDV depozit hesablarının tətbiqinə 2008-ci ildə başlanmışdır. Belə ki bununla da ƏDV inzibatçılığına nəzarət sistemi təkmilləşdirilmişdir. Vahid ƏDV depozit hesabının tətbiqinin üstünlüklərinə aiddir:

- vergi sisteminin informasiya bazasının genişləndirilməsi;
- ƏDV üzrə vergidən yayınmaların qarşısının alınması;
- ƏDV üzrə vergi ödəyicilərinin inzibati yükünün azaldılması.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011 -ci il 23 may tarixli “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanı vergi siyasətinin müasirləşdirilməsi və dünya standartlarına cavab verməsinə yönəldilən tədbirlərdən biridir. Bu fərmanın icrası ilə bağlı biznes şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 2011-ci il iyun ayının 1-dən fiziki şəxslərin internet yolu ilə elektron qeydiyyatına, 2011-ci il iyunun 1i, hüquqi şəxslərin elektron qeydiyyatına isə fevral ayının 7si başlanılmışdır. Onu da vurğulamaq

lazımdır ki, hüquqi şəxslər üçün elektron dövlət qeydiyyatı iki üsulla: sürətli və adi qaydada aparılır. Əgər təsisçi bir nəfər olarsa sürətli elektron qeydiyyat tətbiq edilir k və cəmişi bir neçə dəqiqə çəkir. Amma təsisçilərin sayı 1-dən çox olarsa onda həmin hüquqi şəxsə dair geniş informasiya tələb olunur ki, bu da 20 dəqiqədən 3 günədək davam edə bilər. Biznesə başlamaq üçün prosedurların sayı e-qeydiyyatın tətbiqi nəticəsində 6-dan 3-dək, tələb olunan sənədlərin sayı isə 7-dən 2-dək azaldılmışdır.

Bundan başqa həmin Fərmanın icrasına nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən konkret sahələr üzrə elektron xidmətlər göstərilməsi Qaydaları”nın və “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında” 2011-ci il 24 noyabr tarixli Qərarına əsasən Vergilər Nazirliyi tərəfindən reallaşdırılmalı olan elektron xidmət növlərinə aşağıdakılar aid edilmiş hesab edilir[29] :

- e-vergi hesab fakturası;
- e-bəyannamə;
- fərdi sahibkarların e-qeydiyyatı;
- ƏDV üzrə elektron ödənişlərin və əvəzləşmələrin vahid depozit hesabı vasitəsilə aparılması;
- bank idarələrində hesabların aşılması;
- ƏDV məqsədləri üçün e-qeydiyyat;
- nəzarət-kassa aparatlarının, vergi ödəyicisinin, istehsal subyektlərinin qeydiyyatı və fəaliyyət prosesi haqqında e-ərizələrin təqdim edilməsi;
- bank idarələrində hesabların açılması;
- vergi orqanları tərəfindən bəyannamələrin hazırlanması və təsdiq edilməsi məqsədilə vergi ödəyicilərinə çatdırılması;
- vergi borcu haqqında üzləşdirmə aktlarının, şəxsi hesab və rəqəsinə, arayışların təqdim edilməsi;
- vergi orqanına vergi bəyannamələrinin, hesabat və arayışların təqdim edilməsi;
- SMS vasitəsilə vergi ödəyicilərinin suallarının cavablandırılması;

- kommersiya müəssisələrinin dövlət reyestri haqqında məlumatlarının əldə edilməsi;
- vergi kalkulyatoru;
- kommersiya hüquqi şəxslərin e-qeydiyyatı;
- istehsalla məşğul olan vergi ödəyiciləri haqqında informasiyaların əldə edilməsi;
- vergi uçotuna düşmüş fiziki şəxslər haqqında informasiyaların əldə edilməsi;
- internet vasitəsilə vergi və rüsumların ödənilməsi;
- ƏDV ödəyiciləri haqqında məlumatların toplanması;
- kommersiya hüquqi şəxsin adının heqiqiliyini.

Bütün bunlara əsaslanaraq, elektron vergi-hesab fakturalarının tətbiqinə 2010-cu il 1 yanvardan başlanılmışdır. Bunun nəticəsində artıq vergi ödəyicilərinin satın aldığı mallara (iş, xidmətlərə) görə vergi hesab-fakturaları elektron formada təqdim olunur. Vergi hesab-fakturalarının elektron formada tətbiqi nəticəsində həm vergi nəzarətinin səmərəliliyi artırılmış, həm də vergi ödəyiciləri üçün inzibatçılıq sadələşdirilmişdir.

2011-ci ildə qəbul edilmiş “2011-2015-ci illərdə vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin inkişafı Konsepsiyası” vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətin genişləndirilməsi və onların keyfiyyətinin artırılması istiqamətində görülən tədbirlərdən biridir. Vergi sahəsində daha modern informasiya texnologiyalarından istifadə etmə və vergi inzibatçılığı sahəsində könüllülüüyü artırmaq konsepsiyasının əsas məqsədləri hesab edilir. Konsepsiyanın əsas hədəflərinə aşağıdakılar aiddir :

- elektron xidmətlərin tətbiqinin genişləndirilməsi;
- e-xidmətlərdən istifadənin kütləviləşdirilməsi;
- vergi bəyannamələrinin təkmilləşdirilməsi, tərtibatının sadələşdirilməsi;
- vergilərin ödənilməsi prosesinin sadələşdirilməsi, elektron ödənişlərin tətbiqi;
- vergi apelyasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- vergi ödəyiciləri üçün xidmətin forma və metodlarının müasirləşdirilməsi;
- Vergilər Nazirliyinin xidmət sahəsində çalışan işçilərinin ixtisas səviyyəsinin artırılması.

Kənd təsərrüfatının inkişafını təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilmişdir:

- fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən gəlir vergisinin tutulmasına güzəştlər tətbiq edilmişdir;

-kənd təsərrüfatı istehsalçıları torpaq vergisindən başqa, bütün digər vergilərdən azad edilmişdir;

- bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsi mənfəət vergisindən azad olunmuşdur.

Bundan başqa, Milli Məclisin 2008-ci 25 noyabr tarixli Qanununa əsasən 2009-cu il yanvarın 1-dən “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2001-ci il 27 noyabr tarixli Qanununun qüvvədə olma müddəti 5 il daha uzadılmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarların dövlət tərəfindən verilmiş vergi güzəştlərindən istifadə etməsi qiymətlərin aşağı düşməsinə və istehsalın həcmının artmasına səbəb olmuşdur. Qiymətlərin enməsi isə əsasən maya dəyəri xərclərinin azalması ilə bağlıdır.[29]

Vergi ödəyicilərinin mütəmadi şəkildə informasiya ilə təmin edilməsi üçün ölkəmizdə vergi ilə bağlı nəşrlər buraxılır. Bu sahədə atılmış ən böyük addım isə Vergilər Nazirliyinin internet saytının yaradılması olmuşdur və istifadəçilərinə bir sıra imkanlar yaradır ki, onlara informasiya ilə təmin olunmaq, vergi qanunvericiliyinə dair suallar vermək şansı əldə edirlər ki, bunun da nəticəsində ödəyicilər sorğularına dəqiq və operativ bir şəkildə cavab alırlar. Bu saytda vergilər haqqında ictimaiyyətin fikrinin öyrənilməsi üçün “Səsvermə” bölməsi, “Vergi testi” bölməsi və saytda yerləşdirilmiş hər hansı informasiyanı asanlıqla əldə etmək üçün “Axtarış sistemi” mövcuddur .

Bununla birlikdə, Prezident İlham Əliyevin göstərişlərinə istinadən , ticarət, xidmət və ictimai iaşə obyektlərində POS-terminalların quraşdırılmasının təmin edilmiş,qeyd edilən sahələrdə nağd formada ödənişlərin aşağı endirilməsi istiqamətində Mərkəzi Bankla, respublikamızda fəaliyyətdə olan digər banklarla birlikdə texniki,həm də məlumatlandırma və maarifləndirmə işləri həyata

keçirilməkdədir. 2013cü ildən başlayaraq "Elektronaudit" sisteminin tətbiqinə başlanmışdır. E-audit sisteminin tətbiqi bir növ vergidən yayınma hallarına qarşı xəbərdaredici rol oynayır,həm vergi yoxlamalarına həsr olunan vaxta və insan ehtiyatlarına daha çox qənaət etməyə imkan yaradır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü tamamlamış Azərbaycanda demək olar ki, cənab İlham Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasət nəticəsində doğma vətənimizdə mütərəqqi və çevik vergi siyasəti tətbiq etməyə qadir olan və beynəlxalq standartlara cavab verən müasir vergi xidməti formalaşmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimə istinadən deyə bilərəm ki, 1993-cü ildən Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlməsi ilə vergi xidmətində dərin islahatlar başlamış və 2000-ci ildən başlayaraq isə demək olar ki,vergi sisteminin strukturunun yenidən qurulmasına qayğını artırmaqla aşağıdakı qeyd etdiklərimə nail olunmuşdur:

- vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi və onun vahid hüquqi bazasının formalaşdırılması;
- vergitutuma bazasının genişləndirilməsinə vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına nail olunması;
- iqtisadiyyatda investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması,kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılması və s.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra vergi siyasəti sahəsində həyata keçirilən islahatlarının nəticələrini aşağıda qısa başlıqlarla nəzərdən keçirək.

-Vergi qanunvericilik bazası təkmilləşdirilmişdir. Ölkəmizdə müstəqil vergi sistemi demək olar ki,1991-ci ildən formalaşmağa başlamışdı.Əvvəllər vergi sahəsində çoxlu qanun və normativ aktlar qəbul edilmişdisə də,bunlar inkişaf edən iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun deyildi və iqtisadi inkişafa əngəl törədirdi Məhz buna əsaslanaraq,Vergi Məcəlləsinin layihəsinin hazırlanmasına qərar verildi.Vergi Məcəlləsinin layihəsinin hazırlanması zamanı xarici maliyyə qurumlarının,eyni zamanda iqtisadçıların fikirlərinə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanılmışdır:

- vergitutmanın sadələşdirilməsi;

- vergi dərəcələrinin azaldılması və vergitutma bazasını genişləndirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi və s.

Nəhayət ki böyük əməklərlə 2000-ci il 11 iyulda Vergi Məcəlləsinin hazırlanması haqqında qərar qəbul edildi və 1 yanvar 2001ci ildən qüvvəyə mindi.

- *İqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq üçün bir çox xarici ölkələrlə ikiqat vergitutma aradan qaldırılmışdır.* İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında dünyanın 41 ölkəsi ilə müqavilə imzalanmışdır.

- *Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi tətbiq edilmişdir.* 2006-cı ildən etibarən AVİS istifadəyə verilmişdir. "Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi"nin yaradılmasında əsas məqsəd büdcənin gəlir hissəsinin tam və vaxtında formalaşdırılması, çevik və mütərəqqi vergi sisteminin təmin edilməsi səmərəli informasiya dəstəyinin təmin edilməsidir.

-*Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatının "bir pəncərə" prinsipi üzrə aparılmasına başlanılmışdır.* Bu vəzifə isə Vergilər Nazirliyinə verilmişdir. 1 yanvar 2008-ci ildən etibarən elektron hökumətin daha bir elementi kimi "bir pəncərə" sistemi bütün informasiyaların eyni bir mərkəzdə toplanılmasını, vergi qeydiyyatı da aid edilməklə inzibati qeydiyyatların hamısının əlaqələndirilməsini təmin edir. Bu prinsipin tətbiq edilməsi ilə sahibkarlıq sektoruna maraq gücləndirilmiş və biznesin inkişafına təkan verilmişdir .

-*Vergi ödəyicilərinə elektron bəyannamə və elektron vergi hesab-fakturalarının göndərilməsi,eyni zamanda "onlayn kargüzarlıq" sistemi tətbiq edilmişdir.* Elektron kargüzarlıq sisteminin tətbiqi ilə vətəndaşlar vergi orqanlarına öz müraciətlərini komputer və ya telefon üzrəindən etmək şansı əldə etdilər.

-*Beynəlxalq təşkilatların reyting cədvəllərində ölkəmizin mövqeyi yüksəlmişdir.* 2011-ci ildə ölkəmiz "Paying Taxes 2012" hesabatında vergi ödəmələrinin sadəliyi reytingində 26 pillə yüksəlmişdir .

- *Vergidən yayınma hallarının qarşısı vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi ilə alınmışdır.* Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi dedikdə əsasən səyyar vergi yoxlamalarının sayını azaltmaqla, keyfiyyətinin artırılması, digər tərəfdən isə kameral yoxlamaların təkmilləşdirilməsidir.

3.2.Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər.

Hazırkı dövrdə ölkəmizdə Vergi Məcəlləsi tətbiq edilir ki, bu məcəllə həm vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsini,həm vergi hüququnun əsas məsələlərinin tənzimlənməsini, vergi prosesinin əsas problemlərinin həllinə hərtərəfli yanaşmanı təmin edir ki, bir çox problemlər bununla həll olunsa da, yenə də ölkəmizdə özünü göstərən iqtisadi inkişaf modelinin məqsədlərinə uyğun olaraq aşağıdakı təkliflər nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməlidir:[7]

1.Vergi sisteminin vergi ödəyiciləri üçün daha da sadələşdirilməsi.Belə ki,bu məqsədlə aşağıdakı müddələrin reallaşdırılması nəzərdə tutulur:

- elə bir vergi sistemi formalaşdırılmalı və təkmilləşdirilməlidir ki, sadəliyi ilə seçilən ,vergi ödəyiciləri tərəfindən başa düşülən olsun,eyni zamanda investisiya mühitini və sahibkarlığı stimullaşdırsın;

-özünü doğrultmuş beynəlxalq təcrübədən istifadə edilsin,lakin bu zaman milli xüsusiyyətlər də nəzərə alınsın;

-ölkə ərazisində bütün vergi orqanlarının bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğu vahid və sabit vergi sistemi formalaşdırılmalı, vergilərin həcmnin artırılmasına vergi dərəcələrinin və ya vergilərin sayının artırılması ilə deyil,vergitutma bazasının genişləndirilməsi yolu ilə nail olunmalı,

-vergi ödəyiciləri ilə vergi müəssisələri arasındakı qarşılıqlı əlaqə qaydalarının sistemləşdirilməsi, vergi sahəsində qanun pozuntularına görə inzibati məsuliyyət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi;

- stimullaşdırma metodlarının vergi inzibatçılığı sahəsində tətbiqi.

2 Vergi səmərəliliyini yüksək səviyyədə təmin edilməsi. Dövlətin vergi siyasətini həyata keçirdiyi prinsip və metodlardan vergi siyasətinin səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas prioritetlərindən və başlıca istiqamətlərindən asılı olaraq dünyanın iqtisadi cəhətdən aparıcı ölkələrində vergiqoyma prosesini tənzimləyən əsas normaların tətbiqinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

3.Sürətli amortizasiya siyasətinin tətbiq edilməsi. Amortizasiya ayırmalarının yeni standartlara əsasən 3 metodu var. Bunlar azalan qalıq metodu, düz xətt metodu və maşın saati metodudur. Vergi Məcəlləsində amortizasiya ayırmaları barədə istifadə olunan metod azalan qalıq metodu hesab edilir.

4.Vergi kreditlərinin təqdim edilməsi. Vergi güzəştlərinin xarici təcrübədə çıxımlar,istisnalar və vergi krediti növlərindən istifadə olunur. Vergi dərəcələrinin və ya ümumi vergi məbləğinin azaldılmasına yönəldilmiş güzəştlər vergi kreditidir.

5. Vergi güzəştlərindən regionlarda aktiv istifadə edilməsi.Bu təklif demək olar ki, regionlarda fəaliyyətdə olan müəssisələrə aid edilməsi üçün nəzərdə tutulur. Əsasən,vergi güzəştlərini verilmə məqsədlərindən asılı olaraq iki əsas qrupa bölmək olar. Birinci qrupa aid edilən vergi güzəştləri sosial məqsədlə həyata keçirilir və vergi ödəyicilərinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilir. İkinci qrupa aid edilən vergi güzəştləri isə stimullaşdırıcı xarakter daşıyır,istənilən fəaliyyət növünün və ya iqtisadi inkişafının təmin edilməsinə yönəldilir.

Məlumdur ki, vergi güzəştləri vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas alətlərindən biridir. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, istənilən hüquqi və fiziki şəxslər tələb olunan şərtlərə uyğun olmaqla vergidən tam və ya qismən azad olma hüququ əldə edə bilər.Dövlət birinci növbədə vergi tənzimlənməsinin ayrı ayrı iqtisadi hadisələrə təsirinin gücləndirilməsi nəzərə alınmaqla vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verə bilər .

6.Kiçik müəssisələri vergidən tam və ya qismən azad etmə.Bu təklif isə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, sahibkarların investisiya fəaliyyətinin aktivləşməsinə, ölkənin sərvətlərinin çoxaldılmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradan, özəl bölmənin mənafeələrinin tarazlığını təmin etmək üçün səmərəli (mütərəqqi)vergi siyasətinin yaradılmasına xidmət edir.

Vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi dedikdə həm də müxtəlif vergi növləri üzrə həyata keçirilən siyasətin də təkmilləşdirilməsi başa düşülməlidir.Buna əsasən təkmilləşdirmə tədbirlərini 2 əsas qrupa ayırmaq olar:

-birbaşa vergilərin inkişaf etdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər

-dolaylı vergilərin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər

Birbaşa vergilərin inkişaf etdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Bütün vergi daxilolmalarının tərkibində birbaşa vergilərin öz çəkisinin artırılmasına vergi dərəcələrinin artırılması hesabına yox, vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına nail olmaq məqsədə uyğun olar. Vergi ödəyiciləri tərəfindən gəlirlərin düzgün göstərilməsi ilə vergitutma bazasının genişlənməsinə nail oluna bilər. Bu məqsədlə vergi ödəyiciləri üçün elə iqtisadi və sosial müdafiə stimulları yaradılmalıdır ki, onlar hazırkı vergitutma bazasının genişləndirilməsində maraqlı olsunlar. Birbaşa vergilər üzrə aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab oluna bilər:[7]

Gəlir vergisi üzrə qanunvericiliyin gücləndirilməsi. Ölkəmizdə iqtisadiyyatının inkişafı tempi və gələcək perspektivlərini nəzərə alsaq qeyd edilməlidir ki, fiziki şəxslərin gəlirlərinin daim artması dinamikası həmişə davam edəcəkdir. Bu baxımdan fiziki şəxslərin gəlir vergisi istiqamətində aşağıdakı prioritetləri qeyd edə bilərik:

- fiziki şəxslərin vergitutma bazasının artmasına gəlir vergisi ilə bağlı vergi daxilolmalarının hesabına nail olunmalıdır;

- ölkənin iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olaraq fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması və vergi ödəyiciləri tərəfindən bu gəlirlərin şəffaf formada qeyd edilməsi hesabına vergitutma bazasının artması təmin olunmalıdır;

- mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi yolu ilə sahibkarlara real gəlirlərin göstərilməsi üçün əlverişli stimullar verilməlidir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən real gəlirlərin şəffaflığının təmin edilsin;

Bu həm vergi sistemini inkişaf səviyyəsinin beynəlxalq standartlara yaxınlaşması, həm də dövlətin iqtisadi-sosial sahədə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artması üçün zəruridir. Son nəticədə, fiziki şəxslərin gəlirlərinin şəffaflıq dərəcəsinin artması təmin oluna bilər ki, bu isə öz növbəsində ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin gəlirlərin və rəqabət qabiliyyətinin artmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Mənfəət vergisi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi. Mənfəət vergisi ilə bağlı aşağıdakı başlıca prioritet istiqamətlərin nəzərə alınması məqsədə uyğun hesab edilə bilər:

- vergitutma bazasının genişləndirilməsinə aşağı (*vahid dərəcə saxlanılmaqla*) vergi dərəcənin tətbiqi ilə nail olunması;
- biznesin bütün sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi üçün özəl müəssisələrin vergi yükünün azaldılması ;
- dövlətin sosial-iqtisadi proqramlarında qeyd olunan strateji məqsədlərə nail olmaq üçün, müvəqqəti və əldə edilmiş nəticələrə əsaslanaraq vergi güzəştlərinin verilməsi.

Sadələşdirilmiş vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi və onun tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi. Kiçik biznesin inkişafı üçün xarici təcrübəyə əsasən müxtəlif ölkələrdə sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq olunur. Əsasən regionlarda kiçik biznes obyektlərinin rəqabət qabiliyyətli olmaları və məşğulluq probleminin tam həll olunması üçün respublikamızda sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi davam etdirilməlidir.

Ancaq bir sıra iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə iri biznes subyektlərinin vergidən yayınmaq üçün kiçik biznes üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək qeydiyyatda durmaqlarının qarşısını almaq üçün vergi nəzarəti gücləndirilməlidir. Həm də kiçik biznes müəssisələrini aşağı vergi dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edərək uçota almaq qərarını həyata keçirərkən həm iqtisadi fəaliyyətin sahəsi, həm dövriyyə, həm də işçilərin sayı və xidmət sahəsi kimi göstəricilərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur.

Vergilərin dərəcələr üzrə diferensiasiya olunmasının sadələşdirilmiş vergi üzrə sistemin daha da təkmilləşdirilməsi və bu sistem çərçivəsində həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. Ümumən demək olar ki, sadələşdirilmiş vergilərin dövriyyənin həcmi əsasında hesablanması, biznes növündən və müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif vergi dərəcələri, parametrlər və elastik əmsalların tətbiq olunması təkmilləşdirilməlidir. Həm də bu sistemlə bağlı istifadə olunan parametrlərin və elastik əmsalların sadə olması, tez və obyektiv yollarla

müşahidə edilməsi və vergi dərəcələrinin differensiasiyasının ən aşağı səviyyədə olması məqsədə müvafiqdir.[7]

Biznes fəaliyyətinin ayrı ayrı sahələri üzrə vergi nəzarəti prosesində çətinliklərin olması istisna edilmir ki, bununla mübarizə aparmaq üçün xeyli insan resursları tələb olunur və eyni zamanda vergidən yayınma hallarının da mövcud olması istisna edilmir. Bunu üçün də, bu kimi fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi üzrə təkmilləşdirilmiş sisteminin tətbiqi həm vergi ödəyicilərin vergidən yayınma hallarının qarşısını alar, həm də vergi orqanlarının inzibati xərclərini böyük həcmdə azaldar.

Ödəmə mənbəyində vergi üzrə qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi. Ödəmə mənbəyində vergilərin tutulması həm onların yığılması üçün inzibati xərcləri azaldır, həm də vergi ödənişlərinə əmələmə baxımından səmərəlidir. Bunun üçün də vergilərin ödəmə mənbəyində tutulduğu iqtisadi fəaliyyət sahələrinin genişləndirilməsi məqsədəuyğundur. Bununla bağlı olaraq əmək haqqı, dividendlər, royalti və digər ödəmələrdən başqa vergilərin düzgün hesablanması və nəzarəti çətin olduğundan böyük inzibati xərclər tələb edən bir sıra işlər üzrə müəssisələrin ödənişləri edərkən vergi agentləri kimi mənbədə vergi tutması məqsədə müvafiqdir.

Əmlak vergisi üzrə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi. Təhlilərə əsasən demək olar ki, əmlak vergisinin yığılmasının səmərəsi digər vergilərdən yüksəkdir və bu vergidən yayınma halları demək olar ki, mümkün deyil. Əmlak vergisi üzrə də uzun müddətli strateji tədbirlərin işlənilib hazırlanması zamanı aşağıdakı prioritetlərin nəzərdə tutulmasını zəruri hesab etmək olar:

- daşınmaz əmlaka görə elə bir vahid vergi yaradılsın ki, o əmlak və torpaq vergilərini əvəz edə bilsin;

- vergi daxilolmalarının strukturunda əmlak və torpaq vergilərin payının artırılması, həm də bu sahədə sosial ədalət və ekoloji tələblər üzrə prinsiplərə riayət edilməsi.

Təbii ki, əmlak və torpaq vergilərinin tutulması üzrə mütərəqqi vergi dərəcələri əsasında qurulmalı və müəyyən sosial qruplar üçün güzəştlər də nəzərdə

tutulmalıdır. Əhalinin şəxsi istifadəsində olan torpaq sahələrində və ya sənaye müəssisələrində olan torpaqlarda ekoloji tədbirlərin həyata keçirildiyi zamanlarda aşağı dərəcə ilə torpaq vergisinin tətbiq olunması məqsədə müvafiq olardı.

Dolayı vergilərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı prioritet istiqamətlər. Vergitutmanın hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi yolu ilə vergidən yayınma hallarına son qoyulması dolayı vergilərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əsas prioritet istiqamətdir. Digər istiqamətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ƏDV-nin büdcə gəlirlərinin tərkibində payının artırılması;
- ƏDV -nin tətbiq edilməsinin səmərəliliyinin artırılması;
- mal və xidmətlərin müxtəlif çeşidlərinə ayrı-ayrı vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi.

Vergi qanunvericiliyinin və vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi də vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindəndir. Dövlətimizin maliyyə imkanlarının artması və qarşısına qoyduğu strateji məqsədlərin aliliyini nəzərə almaqla demək olar ki, bu məqsədlərə nail olmaq üçün vergi qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına olan tələb də günü-gündən artır və eyni zamanda bunun üçün də imkanlar getdikcə genişlənir. Beynəlxalq standartlara əsaslanan elə bir vergi qanunvericiliyi formalaşdırılmalıdır ki, bu qanunvericilik bazası həm vergi ödəyicilərinin və həm də vergi orqanlarının maraqlarına cavab versin. Məhz buna görə də ,inzibatçılığın fəaliyyət istiqamətləri bir-birinə uyğunlaşdırılmalıdır və aşağıdakı tarazlıq əsasında inkişaf edilməlidir :

-elə bir vergi qanunçuluğu formalaşdırılmalıdır ki vergi ödəyiciləri vergi ödəməkdə könüllü olsunlar (*vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə vergilərin düzgün hesablanması məsələsində kömək edilməli, eyni zamanda vergi ödəyicilərinin hüquqları qorunmalı, həm də vergi ödəyicilərinin öz öhdəliklərini vaxtı vaxtında və heç bir təsir mexanizmi olmadan yerinə yetrilmələrinə şərait yaradılmalıdır*);

- elə bir informasiya bazası yaradılmalıdır ki, sahibkarlar istədikləri məlumatları istədikləri vaxt əldə etsinlər;

-müxtəlif iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə risklərin aşkar edilməsi və bu

risklərin yox edilməsi üçün qanunveriliyin səmərəliliyinin artırılması;

-vergi sahəsində informasiya texnologiyalarının üstünlüklərindən istifadə edilməsi;

-vergi sahəsində çalışan əməkdaşların peşəkarlığının artırılması;

- beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq üçün Avropa İttifaqına üzv olan ölkələrlə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi;

-apelyasiya sistemini təkmilləşdirməklə vergi ödəyicilərinin hüquqlarını qorunmasının səmərəliliyinin artırılması.

3.3Büdcə -vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Büdcə vergi siyasəti dövlətin gəlir və xərclərlə bağlı siyasətidir ki, bu da istənilən dövlətin inkişafında müstəsna rol oynayır. Büdcə vergi siyasətinin əsas məqsədlərinə aşağıdakılar aiddir:

- maliyyə nəzarətini gücləndirmək;
- minimum yaşayış səviyyəsinin təmin edilməsi;
- dövlət büdcəsinin tərtibi və icrasını təkmilləşdirmək, onun şəffaflığının artırılması,
- qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılması;
- kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə dəstəyinin artırılması.

Qarşıya qoyulan bu məqsədlərə nail olmaq üçün təkmilləşdirilmiş siyasət həyata keçirilməlidir. Yalnız təkmilləşmiş büdcə vergi siyasəti ilə iqtisadi uğur əldə etmək olar. Əgər ölkəmizdə əvvəlcədən proqnozlaşdırılmamış, beynəlxalq təcrübədən yüksək səviyyədə istifadə etməmiş olsaydı, yəni laqeyd şəkildə aparılsaydı onda heç vaxt iqtisadi inkişafdan danışmağa dəyməzdi. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədən faydalananda mütləq şəkildə milli xüsusiyyətləri də nəzərə almaq lazımdır.

Ölkənin iqtisadi inkişafın hansı mərhələsində olmasından asılı olaraq büdcə vergi siyasətinin də istiqamətləri dəyişir. Belə keçid iqtisadiyyatı dövründə və Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində büdcə vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini böhran vəziyyətindən ölkəni çıxarmaq, büdcə vergi sistemini dirçəltmək, vergi ödəyicilərinin sayının artırmağı təmin etmək, inflyasiyanı aradan qaldırmaq, iqtisadi sabitliyi təmin etmək təşkil edirdi. Bundan əlavə, büdcə-vergi siyasəti xarici ölkələrin (inkişaf etmiş ölkələrin) təcrübəsindən bəhrələnərək milli, regional prinsiplər nəzərə alınaraq və təkmilləşdirilərək həyata keçirilməlidir.

Dövlətlər bəzən iqtisadiyyatda mövcud olan böhrandan xilar olmaq üçün süni yollardan istifadə edirlər və bu da bir çox hallarda mövcud problemin daha da dərinləşməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, bəzən dövlət büdcədə yaranan kəsiri xarici

kreditlər və xarici ölkələrdən aldığı borclar hesabına örtməyə çalışır ki, bu da uzunmüddətli perspektivdə dövlət borclarının artmasına və inflyasiyanın sürətlənməsinə gətirib çıxarır.

Müstəqilliyimizin ilk illəri ilə müqayisədə artıq ölkəmizin büdcə vergi siyasətinin əsas istiqamətləri də dəyişilmişdir. Belə ki indiki mərhələdə büdcə vergi siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərəm:

- ölkəmizdə sosial rifahın təmin edilməsi;
- istehsal və qeyri istehsal sahələrinin stimullaşdırılması;
- ölkənin investisiya cəlbediciliyinin artırılması və s.

Bu qarşıya qoyulan məqsədləri reallaşdırmaq üçün Azərbaycan kifayət qədər təbii və insan resurslarına malikdir. Belə ki ölkəmiz başdan başa öz zəngin, səfalı təbiəti, münbit torpaqları, təbii ehtiyatları, faydalı qazıntı ehtiyatları ilə zəngindir. Yəni Azərbaycanın təbii potensialı kifayət edir ki, bir çox kənd təsərrüfatı nemətləri ölkəmizdə istehsal olunsun. Bunun üçün həm torpaq münbitliyi, həm də əlverişli iqlim mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan taxıl ehtiyacının böyük qismini yerli istehsal hesabına yox, əsasən Qazaxıstandan aldığımız ehtiyatlar hesabına təmin edir. Halbuki Azərbaycanın təbii mühiti taxıl əkilməsi üçün olduqca əlverişlidir. Əgər buna nail ola bilsək xarici ölkələrdən asılılığımız azalar. Bu sadə bir nümunə idi. Bunun təmsalında bir çox sahələr qeyd edə bilərik ki, əgər yerli istehsalda üstünlük verilsə iqtisadi inkişafa təkan verilmiş olar. Bu hal həmçinin sənaye sahələri üçün də xarakterikdir. Sənaye cəhətdən də ölkəmizin kifayət qədər potensialı var. Amma istifadə olunmur. Məsələn, adi bir misal çəkim. Azərbaycan xaricə xam neft satır. Buna görə də ucuz satılır əslində. Amma əgər neft emalı sənayesini inkişaf etdirsək və emal edilmiş neft satsaq bu neft sektorundan büdcəyə daxil olmaları xeyli artırar. Təbii ki, neft emalı sənayesinin ölkəmizdə geniş yayılmaması halını xaricdən texnolojik cəhətdən də asılılıqla əsaslandırmaq bilərik. Lakin bu sahələrdə də uğur əldə etməyin əsas yollarından biri insan kapitalının təkmilləşdirilməsidir.

Bütün bu deyilənlərin əsasında bir məqsəd durur: istehsalı inkişaf etdirmək. Məhz istehsal sahələrinin inkişafını təmin etmək üçün stimulyar yaradılmalıdır. İlk

növbədə sahibkarların dövlət qeydiyyatını sadələşdirmək lazımdır. İlk fəaliyyət illərində onların vergilərdən azad edilməsi ən vacib stimullardan biri olardı. Həm də yeni müəssisələrin yaradılması genişləndirilərsə o zaman yeni iş yerləri də açılmış olar və işsizlik problemi də həll edilmiş olar.

Lakin onu da qeyd etməliyəm ki, bütün bu deyilənləri reallaşdırmaq üçün Azərbaycanın iqtisadi potensialı kifayət etmir. Azərbaycan büdcəsinin formalaşması da bir sıra subyektiv səbəblərlə yanaşı obyektiv səbəblər də şərtlənir. Həmin obyektiv səbəblərin bir çoxu global və makroiqtisadi xarakter daşıyır. Belə ki, bazar münasibətləri şəraitində dövlət əvvəlki kimi müəssisələrin matirial, xammal və enerji resursları ilə müəssisələri təmin edə bilmir və eyni zamanda istehsal olunan məhsulların özlərinin satış bazarını təmin edə bilmir. Bu, çox prinsipial, özəl bir məsələdir, çünki bu problemin həll olunması respublikada makroiqtisadi problemlərin, o cümlədən büdcə gəlirlərinin formalaşmasına, eyni zamanda mikro səviyyəli problemlərə müəssisələrin maliyyə vəziyyətinə, tədiyyə qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan dövlət büdcəsinin dövlət müəssisələrinin vəsaitləri hesabına formalaşması muasir dövr üçün çox müşkül bir məsələdir. Həmin cəhətdən istehsal təyinatlı qeyri-dövlət müəssisələrinin vəziyyəti də qənaətbəxş deyil. İstər dövlət, istərsə də qeyri-dövlət müəssisələrinin maliyyə vəziyyətindəki çətinliklərin özü də bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Bunlara aiddir:

- istehsal həcmının və bəzi artım meyillərinin az rentabelli və ixrac edilməyən məhsullarla bağlı olması;

- dünya bazarında neftin satışı ilə bağlı meydana çıxan problemlərlə əlaqədar olması;

- əhalinin bilavasitə istehlakı ilə bağlı olan yüngül və yeyinti sənayesinin zəif inkişafı (pambıq istehsalı və emalı, üzümçülük, şərabçılıq, konservi sənayesi və s.) və onunla əlaqədar olaraq büdcə ödəmələrdə həmin sahələrin əvvəlki dövrlərdə nisbətən son dərəcə zəif iştirak etməsi.

- Azərbaycan sənayesinin inkişafının xarici malgöndərmədən asılılığı və göndərilən matiralların bahalaşması və yaxud göndərilməsinin mümkün olmaması.

- Azərbaycanın sənaye məhsullarının istər texniki, istərsə də qiymət səviyyəsi

qeyri-rəqabət qabiliyyətli olması və həm də qeyri-rəqabətin həm daxili, həm də xarici bazar baxımından asılı olması;

- yüksək texnologiya əsasında yerli xammal və materiallardan istifadə etməklə gəlir götürən sənaye strukturunun ləng formalaşması;

- Azərbaycanda maliyyə-sənaye qruplarının yaradılması əsasında milli şirkətlərin demək olar ki, yaradılmaması.

- neft və neft-kimya sənayesinin, habelə maşınqayırma sənayesinin (xüsusilə neft maşınqayırmasının) integrativ bir kompleks kimi inkişaf etməsi, bu sahədə əvvəlki potensialın getdikcə itirilməsi, həmin sahələrin son dərəcə ağır maliyyə vəziyyəti və bununla əlaqədar debitor və kreditor borcların astronomik qaydada artması.

- bütün yuxarıda göstərilən və digər səbəblər üzündən Azərbaycanın əmtəə satışı bazarının xeyli dərəcədə itirməsi, ixrac edilən əmtəə qruplarının məhdudluğu.

Dövlətin iqtisadiyyata, büdcə sferasına müdaxiləsi prosesini dərk etmək üçün birinci növbədə tənzimlənmə mexanizmi və vasitələrini və onların ayrı-ayrı müəssisələrin, firma və şirkətlərin, habelə sosial qrupların məqsədlərinə, təsərrüfatçılıq fəaliyyətinə, mənafələrinə təsirinin səviyyəsi və xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Çünki bir tərəfdən dövlət tənzimlənməsi ümumdövlət və ayrı-ayrı iqtisadi mənafələrin əlaqələndirilməsini nəzərdə tutmalıdırsa, digər tərəfdən isə real həyatda həmin mənafələri eyni dərəcə və səviyyədə əks etdirə bilməlidir. Məşhur Amerika tədqiqatçısı R.Makkornik qeyd edir ki, ölkədə tənzimlənmə ictimai mənafələr bayırağı altında aparılsa da bura da nəticə etibarlı ilə ayrı-ayrı xüsusi mənafələr də nəzərə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tənzimlənməsi nəticəsində ayrı-ayrı firmalar öz məzmun və formasına görə müxtəlif qaydada gəlir əldə edirlər. Birinci halda bu, artıq yaradılmış yeni dəyərin yenidən bölüşdürülməsi dövlət mexanizmi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Məsələn, buna ayrı-ayrı firmaların dövlət hesabına aldıkları müxtəlif səpgili dotasiyaları aid etmək olar. İkinciyə isə, dövlətin istehsalı stimullaşdırılması hesabına yaradılmış mənfəətdən əldə edilən güzəştli gəlirləri aid edilir. Birinci variantda maliyyə resurslarının dövlət büdcəsi vasitəsi ilə bölüşdürülməsi qaydası ilə həyata keçirilir. ABŞ-da büdcənin xərc

hissənin təxminən 40 %-i tranfer ödəmələrinə gedir. Burada federal sığorta, hebelə məqsədli proqram və layihələrin supsidiyalaşması əsas yer tutur. ABŞ-da şirkətlər müxtəlif vergi güzəştləri və sürətləndirilmiş amortizasiya siyasətində də xeyli üstünlük əldə edirlər. Firmlar həmçinin müəyyən qayda üzrə istehsal xərclərinin bir hissəsinin dövlət hesabına örtülməsi (ödənilməsi) hesabına da müəyyən üstünlük əldə edirlər (burada mənfəət faizi konkret normativlər üzrə əvvəlcədən müəyən edilir). İkinci variantda da ayrı-ayrı firma və şirkətlər dövlətin tənzimlənmə mexanizmindən xeyli üstünlük əldə edirlər Bu birinci növbədə həmin şirkətlərin strateji və az tapılan xammal və matirial resursları bazarına buraxılmasının təşkili və dövlət patent siyasəti (ETT) vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bura da xüsusi olaraq dövlət bazarı üçün işləyən firmaların maliyyə təsərrüfatçılıq vəziyyəti daha önəmli olur (dövlət sifarişləri burada əsas amil kimi çıxış edir).

Dövlətin büdcə vergi siyasətinin 3 əsas istiqaməti var:

-büdcə gəlirləri

-büdcə xərcləri

-büdcə kəsri

Büdcə gəlirləri üzrə siyasət əsasən büdcə daxilolmalarının formalaşdırılması üzrə siyasətdir. Normal iqtisadi inkişaf şəraitində dövlət gəlirləri cəmiyyətin gəlir kütləsinin çoxalmasına proporsional olaraq fasiləsiz olaraq artmalıdır. Belə fasiləsiz artımı fəal və yaxud proporsional artım adlandırmaq olar. Dövlət, büdcə gəlirlərinin normaları (normativləri) gəlirlərin özünün cari ildə mütləq artımı ilə müəyyən edilməlidir ki, bu nə bir tərəfdən dövlətin iqtisadi potensialına və nə də əhalinin real gəlirlərinin azalmasına, sosial qruplar arasındakı onların yenidən bölüşdürülməsinə, yığılma fonduna, istehsalın ETT əsasında yenidən qurulmasına mənfəət təsir göstərməsin. Əks təqdirdə bu, cəmiyyət miqyasında ya istehsalında , ya da istehlakda “imtina etməyə” səbə olar, onların məhdudlaşmasına gətirib çıxara bilər. Bütövlükdə bu və digər iqtisadi proseslərin dondurulması mənbəyinə çevrilə bilər. Lakin, dövlət gəlirlərinin indiki mütləq səviyyəsi onun komponentləri nisbətindən asılı olmayaraq həmin sferalarda maksimum nəticələr əldə etməyə

zəruri optimallığa yaxınlaşmağa hələki, imkan vermir. Dövlət gəlirləri kütləsi və normalardakı ciddi çatışmamazlıqlar əmək məhsuldarlığı, bütövlükdə iqtisadi artım və iqtisadi səmərəlilikdəki məhdudiyətliliklərlə bağlıdır. Yuxarıda göstərilənlərə nail olmadan avtomatik qaydada dövlət gəlirləri parametrləri sözsüz bir proses kimi artan istiqamətdə davam etdirmək olmaz.

Dövlət gəlirlərinin mütləq və habelə ayrı-ayrı makro iqtisadi indikatorlara nisbətən artımı müəyyən qanunauyğunluqlara uyğun olaraq baş verməlidir. Bir qayda olaraq gəlirin artımı ilə yığım fondu və milli gəlirin strukturu arasındakı normal nisbət həmin gəlirləri təmin edən amillərin müəyyən pozitiv hududa çatdığı belə bir şəraitdə baş verə bilər. Bu, bizim fikrimizə ən ciddi müəyyənliyə malik olan başlıca qanunauyğunluqdur. Çünki gəlirlər əmələ gətirən komponentlər və amillər arasındakı tarazlığı təmin etmədən gəlirlərin artımını da təmin etmək olmaz, hətta şəxsi istehlakın, əmək haqqının məhdudlaşdırılması üzrə həyata keçirilən hər bir tədbirlər belə bu sahədə əsaslı dönüş yarada bilməz. Beləliklə, belə bir qanunauyğunluq hökm sürür: gəlir əmələ gətirən amillər nə qədər səmərəli olarsa, dövlət gəlirləri də bir o qədər yüksək olar və yuxarı əksinə.

Lakin bununla belə, bərabər şərait daxilində dövlət gəlirlərinin ümumi yaradılmış gəlir kütləsindəki xüsusi çəkisi (dövlət gəlirləri norması) həm həmin kütlədən və həm də dövlət gəliri normativlərindən asılı olaraq həmişə aşağı, yuxarı və orta hədd hüdudunda dəyişilə bilər. Lakin bununla belə təminat hüdudları cari və proqnozlaşdırılan ilin konkret vəziyyətindən asılı olaraq yol verilən obyektiv meyarlar çərçivəsində müəyyən edilməlidir. Dövlət gəlirlərinin idarə edilməsində cəmiyyət üzrə ümumi gəlir kütləsi ilə onu əmələ gətirən komponentlər, habelə ümumi gəlirlə büdcə gəlirləri arasında optimal nisbətlərin qoyulması son dərəcə vacibdir, həmin nisbətlər real gəlirlər həcmi, cəmiyyətin maliyyə resurslarını dəqiq və dinamik halda əks etdirilməlidir. Bu nisbətlərin tənzim edilməsində yalnız artıq uzun illər boyu formalaşmış normalar deyil, həm də proqnozlaşdırılan illər üzrə zəruri olan nisbətlər də nəzərə alınmalıdır. Həmin nisbətlərin müəyyən edilməsində zaman aşağıdakılarda nəzərə alınması vacibdir: əvvəlki illərə nisbətən dövlət gəlirləri, o cümlədən büdcə gəlirlərinin ümumi və ayrı-ayrı amillər hesabına artımı;

dövlət gəlirlərinin cəmiyyət gəlirləri və büdcə gəlirlərinə nəzərən artımı; dövlət gəlirləri kütləsinin və onun ayrı-ayrı ünsirlərinin artım nisbətləri; faktiki artım nisbətlərinin zəruri (optimal) nisbətlərdən kənarlaşma dərəcəsi; həmin faktiki və zəruri nisbətlərin milli gəlir və ÜDM-dəki dinamikası və bu sahədəki kənarlaşmalar; milli gəlirdə zəruri (optimal) normların müəyyən edilməsi. Bütün bunlar dövlət gəlirlərinin idarə edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Büdcə-vergi tənzimlənməsində büdcə vəsaitindən istifadə üzərində nəzarətin gücləndirilməsinə, büdcə yükünün maksimum və həm də real həddə çatdırılmasına (ÜDM-da payı), dövlət xərclərini prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə də diqqət yetirmək lazımdır. Vergi sahəsində elə etmək lazımdır ki, ÜDM-un tərkib hissəsinin təşkil edən mənfəət və ƏDV-si xalis sahibkarlıq gəlirləri ilə üzvü şəkildə əlaqələndirilə bilsin. ƏDV-ni daimi olaraq iqtisadi subyektlər üçün bir növ müsqtəqim bergi növünə çevirmək olmaz. Bütövlükdə elə etmək lazımdır ki, büdcə-maliyyə sisteminin tənzimləyici mexanizmləri ilə bazar iqtisadiyyatının modellər bir-birinə gəlmiş olsun. ƏDV-si vergiyə cəlb edilmənin bir forması kimi yalnız əlavə dəyəri özündə əks etdirməlidir. Lakin çox hallarda ƏDV-si yalnız əlavə dəyərlə məhdudlaşır (avans ödəmələri, müstəqim gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi və s.). Bundan başqa, istehsal xərclərinin (maya dəyəri) formalaşması rejiminə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Vergi sistemi ilə muhasibat uçotu arasında tam uyğunluq yaradılmalıdır.

Hal-hazırda vergi sistemi çox əhatəli olmaqla ayrı-ayrı müəsisələrin fəaliyyətini dəqiq qiymətləndirilməyə imkan vermir, həm də vergi sistemi özünün stimullaşdırıcı funksiyasından daha çox fiskal funksiyasını icra edir. Bütün bunlar vergiyə cəlb etmə mexanizminin təkmilləşməməsindən irəli gəlir. Həmin nöqsanlar əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: birincisi, bu vergiyə cəlb etmə mexanizminin qeyri-sabitliyi ilə bağlıdır. Qeyri-sabitlik isə vergiyə cəlb etmə sahəsində nisbətən tez-tez dəyişikliklərin edilməsində irəli gəlir. İkincisi, vergi güzəştlərində sistemliliyin omaması. Həm də bu güzəştlər hər hansı bir fəaliyyət və tədbirlərin stimullaşdırılması ilə zəif bir halda əlaqələndirilir. Üçüncüsü, vergi ödənişlərinin mənbələrində vəhdətliyin olmaması ilə bağlıdır.

Vergiyə cəlbətmə mənfəətlə bağlı olsa da bu istehsal xərclərinin (maya dəyərinin) cəviyyəsi, məhsul satışının həcmi və bütövlükdə maliyyə fəaliyyətinin nəticələri ilə üzvü şəkildə bağlıdır. Buna ƏDV və aksizlərdə təsir göstərir. Belə ki, hər iki qeyri-müstəqim (müstəqil) vergi növü qiymətə daxil olur və sonuncu istehlakçı tərəfindən ödənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV və aksizlər müəssislərin büdcə ilə hesablaşmalarında onların kreditor borcunu artırır və beləliklə də müəssisələr belə hesab edir ki, yükün ağırlığını müəyyənləşdirərkən burda ƏDV və aksizləri ayrıca nəzərə almalı və onların debitor və kreditor borclarına olan faiz nisbətilə müəyyən etmək lazımdır. Bu, həm də müəssisələrin tədiyyə qabiliyyəti səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün zəruridir. Vergi yükünün müəyyən edilməsindəmaya dəyəri ilə bağlı olan və müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinə təsir göstərən torpaq və suya görə haqq, yol fonduna görə ödənişlər, təqaüt fonduna, sosial sığortaya, əhəlinin məşğulluq fonduna, tibbi sığorta fonduna ayırmalar da nəzərə alınmalıdır. Ona görə də yuxarıda göstərilənlər istər-istəməz maya dəyəri strukturuna təsir göstərmiş olurlar. Onların bəziləri qiymətin əmələ gəlməsi amili kimi, bəziləri isə bərabər şərait daxilində mənfəətin azalması amili kimi çıxış edir. Burada həmçinin məhsul satışından əldə edilən mənfəət və ümumi mənfəət həcmi və bu satışdan kənar xərclər (ümumi mənfəəti azaldan amillər) nəzərə alınmalıdır. Çünki, bunlar nəticə etibarilə məhsulun istehsalı və onun satışının rentabellik səviyyəsini müəyyən etməyə imkan verir. Bir sözlə, vergi yükü ağırlığını müəyyən etmək üçün vergi məbləğini müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətə olan nisbəti kimi müəyyən edilməlidir. Burada ayrı-ayrı vergi növləri üzrə də xüsusi çəkinin müəyyən edilməsi vacibdir. Çünki hər bir vergi qrupunun öz ağırlıq dərəcəsi və meyarı vardır. Çünki hər bir vergi qrupunun öz ağırlıq dərəcəsi və meyarı vardır. Burada qəribə bir mənzərə əmələ gəlir: maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinə görə və istehsal xərcləri ilə bağlı olan vergi qrupları bir-birinə zidd olan istiqamət almış olurlar. Belə ki, istehsal xərclərinin çoxalması nəticəsində mənfəət aşağı düşür və müəssisə az vergi ödəyir, demək büdcə az vergi təminatı əldə edir. Digər tərəfdən isə belə halda müəssisənin sərəncamında qalan mənfəətin həcmi də azalmış olur. Onda belə bir sual meydana çıxmış olur:

bu halda kim udur , kim uduzur? Əlbəttə, ümumi halda desək, həm dövlət büdcəsi həm də müəssisə. Lakin, qondarma xərclər əlavə edildikdə bütövlükdə müəssisə olmasa da müəyyən qrup adamlar qazanc əldə etmiş olurlar.

Dövlət büdcəsinə daxil olacaq gəlirlərin səmərəliliyini artırmaq üçün aşağıdakı məsələləri qeyd edə bilərəm:

-mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün istehsal müəssisələrində sahibkarlığın inkişafını təmin etmək üçün istehsal müəssisələrində vergi güzəştlərinin tətbiqi;

-xarici və yerli sahibkarlar öz istehsal müəssisələrindən əldə etdikləri mənfəətdən sərbəst istifadəyə maksimum şəraitin yaradılması;

-respublikada istehsal olunmuş -xammal şəklində deyil,hazır məhsul şəklində dünya bazarına standarta uyğun ixrac üçün nəzərdə tutulmuş malların satışından əldə olunmuş gəlirin vergiyə cəlb edilməsində stimullaşdırıcı metodların tətbiqi;

-investisiya vergi kreditindən istehsal müəssisələrinin səmərəli istifadəsinə vergi orqanlarının köməyi və nəzarəti;

-respublikada nəzarət-kassa aparatlarından və qəbzlərdən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün,əhali tərəfindən alınmış mallara və ya göstərilmiş xidmətlərə görə təqdim olunmuş çeklər və ya qəbzlər vətəndaşlar tərəfindən ayın axırına qədər saxlanılmalı və hər təzə ayın birinci ongünlüyündə həmin rayon vergo idarəsinə təqdim edilməklə,ümumi məbləöin 5% miqdarında alınmış malın və ya görülmüş xidmətin dəyəri ona qaytarılmalıdır.

-respublikaya xarici dövlətlər tərəfindən xammal şəklində deyil,hazır məhsul şəklində idxal olunan mallara yüksək vergi dərəcələrinin tətbiqi və s.

Büdcə xərclərinin idarə edilməsi dövlət gəlirlərinin idarə edilməsi ilə sıx bağlıdır.Belə ki,büdcə xərclərinin həcmi büdcə gəlirlərinin həcminə bərabər olmalıdır.Digər bir mövqedən yanaşsaq büdcə xərclərinin azaldılması da uzunmüddətli dövr üçün problemlər yarada bilər.Elə buna görə də,büdcə xərclərinin elə optimal istifadəsini təmin etmək lazımdır ki,minimum vəsaitlərlə dövlətin bütün funksiyalarının reallaşdırılmasına nail olunsun.

Ölkəmizdə dövlət büdcəsi xərclərinin sosial və investisiya yönümlülüyü istiqamətində büdcə siyasəti aparılır. Büdcə xərclərinin böyük bir hissəsi təhsil, səhiyyə və sosial müdafiə xərclərinə yönəldilir. Dövlət büdcəsi xərcləri iqtisadiyyatın bütün sahələrinə təsir edir.

Respublikamızda büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülsə də, bu sahədə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemləri həll etmək üçün dövlət vahid büdcə-vergi siyasətini həyata keçirərkən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsipləri də nəzərə almalıdır. Azərbaycanın iqtisadi potensialı kifayət qədər böyükdür. Lakin son illərdə büdcədə kifayət qədər artım templərinə baxmayaraq, hesab edirik ki, ölkənin iqtisadi potensialı mövcud büdcə reallıqlarına uyğun gəlmir. Respublikamızda həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin əsas məqsədi neftdən asılı olmayan büdcəni inkişaf etdirmək və qeyri-neft sektorundan büdcəyə daxilolmalarını artırmaq olmalıdır.

Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə müvafiqdir:

- büdcə gəlirlərinin artımına ÜDM-nin strukturuna və sahə quruluşuna uyğun olaraq nail olunması;
- vergi güzəştlərinin iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yönəldilməsinin təmin edilməsi;
- vergi qanunçuluğunun və vergi strukturunun onların asanlaşdırılması istiqamətində təkmilləşdirilməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına və qeyri-neft sektorunda da iqtisadi aktivliyin artırılmasına istiqamətlənən vergi mühitinin yaradılması;
- məcburi olan dövlət sosial sığorta ödənişlərinin dərəcələrini nisbətən azaldılması;
- dövlət büdcəsindən ayrılmış pul vəsaitlərinin təyinatı istiqamətində səmərəli istifadə olunması üzərində maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsi;
- büdcənin icrası zamanı şəffaflığa nail olunması;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyət prosesinin stimullaşdırılması;

- xərclərin investisiya yönümlülüyünə nail olunması;
- potensial gəlirlərin büdcəyə daxilolma əmsalının artırılmasını təmin etmək;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədi ilə stimullaşdırıcı tədbirləri sürətləndirmək;
- büdcə vəsaitlərinin təyinatı üzrə istifadə olunmasına nail olmaq üçün xəzinə nəzarətini daha da artırmaq, büdcə təşkilatlarında borclanma prosesini mütərəqqi şəkildə idarə etmək;
- büdcənin rolunu kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün hazırlanmış proqramların maliyyələşdirilməsində və bu istiqamətə vəsait qoyuluşunu artırmaq;
- dövlət büdcəsi kəsinin yavaş-yavaş azaldılması siyasətini sürətləndirmək və bu kəsini elə bir həddə saxlamaq lazımdır ki, o iqtisadi inkişafı stimullaşdırsın;
- büdcə kəsirini inflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirmək.

Nəticə və təkliflər

Büdcə-vergi siyasəti,yəni fiskal siyasət iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi mühüm rol oynayır.Belə ki ,ölkənin iqtisadi inkişafı böyük həcmdə bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərdən asılıdır.

1991 -ci ildə dövlətimiz müstəqillik qazandıqdan sonra vergi sistemi demək olar ki,yenidən formalaşdırılmış,büdcə sistemi isə yeni əsasda qurulmuşdur.Aparılmış uğurlu siyasət nəticəsində müstəqilliyimiz ilk illərindən bu günədək demək olar ki, beynəlxalq standartlara cavab verən büdcə-vergi sisteminə nail olunmuşdur.

Dövlətimiz aparılmış uğurlu siyasət nəticəsində bu son illərdə sosial iqtisadi inkişafda yeni mərhələyə qədəm qoymuşdu.Təbii ehtiyatlarımızdan və iqtisadi potensialımızdan istifadə etməklə regionlar arasında iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi və bu sahədə onların iqtisadi potensialını nəzərə alsaq onların daha da inkişafının təmin edilməsi, minimum yaşayış həddinin tələblərinin gözləməklə müxtəlif sferalarda əmək haqları arasında olan fərqi tədriclə aradan qaldırılması və s. Azərbaycanın büdcə-vergi siyasətinin əldə etdiyi ən böyük uğurlardandır. Belə ki,Azərbaycanın təbii potensialını nəzərə alaraq kənd təsərrüafının inkişafına diqqətin artırılması və bu sahədə lazimi tədbirlərin görülməsi, qeyri neft və digər sənaye sahələrinin,həmçinin xidmət sektorunun inkişafının təmin edilməsi,məşulluğun yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi və s.-i aparılmış düzgün siyasətin nəticələri kimi qeyd etmək olar.

Yuxarıda da qeyd etdiyim kimi büdcə-vergi siyasətində bizim dövlətimiz üçün əsas məqsəd qeyri-neft sektorunun və dövlət sektoru ilə yanaşı özəl sektorun da inkişafını təmin etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün mənəcə ən əsas tədbirlərdən biri Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılması və iqtisadiyyatın investisiya cəlb ediciliyinin təmin edilməsidir. Bunun

üçün yeni fəaliyyətə başlamaq istəyən sahibkarların müəyyən müddətdə vergidən azad edilməsi və ya onlara güzəştlərin tətbiq edilməsi ,digər tərəfdən isə hüquqi şəxs kimi dövlət qeydiyyatından keçmə prosesinin daha da sadələşdirilməsi məqsədə uyğun hesab edilə bilər.

Azərbaycanda dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturunu təkmilləşdirmək, həmin vəsaitdən səmərəli istifadəyə nəzarəti gücləndirmək, dövlət zəmanəti ilə iqtisadiyyata cəlb olunan və dövlət büdcəsində dövlət investisiya xərcləri üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitin müxtəlif sahələr üzrə bölgüsünün vahid prinsiplərinə və prioritetlərinə nail olmaq, investisiya siyasəti ilə müvafiq inkisaf proqramları arasında əlaqələri möhkəmləndirmək kimi mühüm vəzifələr yüksək səviyyədə yerinə yetirilir.

Qeyd edilən tədbirlərin reallaşdırılması, yoxsulluğun azaldılması, lazimi islahatlarının davamı, büdcə gəlirlərinin artırılması, büdcə xərclərinin sosial və investisiya yönümlülüyünə nail olunması, xərclərin isə təyinatı üzrə istifadə edilməsi yəni, şəffaflığın və səmərəli idarə olunmasının yüksəldilməsi ilə müşayiət olunur.Bütün bunların bariz nümunəsi kimi qeyd edə bilərəm ki,ildən- ilə həm makroiqtisadi göstəricilərin, həm də əhalinin rifah səviyyəsini əks etdirən göstəricilərdə artımı müşahidə edilir. Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırığı ilə həyata keçirilən büdcə vergi siyasətinin bir nəticəsi kimi qey edə bilərəm ki,gəlirlərin artımını hər bir Azərbaycan vətəndaşının gündəlik həyatında hiss edir.Cünki, əhalinin nominal və adambaşına düşən pul gəlirləri, ölkə iqtisadiyyatında çalışan işçilərin orta aylıq əməkhaqqı davamlı olaraq artır.

Lakin bütün bu uğurlara baxmayaraq bir sıra tədbirlər görməklə büdcə-vergi siyasətini daha da təkmilləşdirmək mümkündür .Məncə həyata keçiriləcək büdcə - vergi siyasəti respublikada maliyyə sabitliyinin saxlanılmasına nail olmalı, inflyasiyanın aşağı salınmasını təmin etməklə,genişlənməkdə olan islahatların sürətlənməsinə təkan verməlidir. Bu zaman islahatların ilkin nəticəsi kimi əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsi təmin olunmalıdır. Məhz bu məqsədlərə nail olmaq üçün mən, büdcə-vergi siyasətində aşağıdakı təkliflərimi irəli sürürəm:

1. *İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış büdcə proqnozları hazırlanmalıdır;*
2. *Balanslaşdırılmış büdcəyə, büdcə gəlir və xərclərinin bərabərliyinə nail olunmalı; qeyri-neft sektorunun iqtisadi inkişafına təkan verəcək tədbirlər həyata keçirilməli və bununla da, büdcə gəlirlərinin yığım əmsalının artımını təmin etməli;*
3. *Vergi borclarının azaldılması istiqamətində lazımı tədbirlər görməli;*
4. *Büdcə gəlirlərinin tərkibində vergidən daxilolmaların yüksək faiz dərəcəsinə nail olmaq üçün vergidən yayınma hallarının qarşısı alınmalı və vergi nəzarəti gücləndirilməli;*
5. *Büdcə gəlirlərinin tərkibində vergidən daxilolmaların yüksək faiz dərəcəsinə nail olmaq və vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması məqsədilə bəzi fəaliyyət növlərinə yalnız sadələşdirilmiş vergini tətbiqinin genişləndirilməsi;*
6. *Əmlakın özəlləşdirilməsindən daxilolmaların həcmi artırmaq üçün dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi;*
7. *Təyinatı üzrə əlavə dəyər vergisindən azadolmaların qanunla müəyyən edilməsinə nail olmaq;*
8. *Sosial müdafiə və sosial təminat, səhiyyəyə, təhsilə, və bunun kimi digər sosial əhəmiyyətli infrastrukturulara büdcə xərclərinin daha çox yönəldilməsinin təmin edilməsi;*
9. *Dövlət büdcəsi kəsrinin minimumuna endirilməsinə nail olmalı;*
10. *İnflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına büdcə kəsrinin maliyyələşdirməsinə nail olunmalı;*
11. *İdarəetmə orqanlarının və büdcə təşkilatlarının sayının azaldılması;*
12. *Bölgələrdə, yəni mərkəzdən uzaq şəhər və rayonlarda istehsal və emal müəəsisələrinin sayının artırılması ilə bələdiyyə büdcələrinin inkişafına təkan vermək;*
13. *Vergi dərəcələrinin aşağı salınması ilə sahibkarlığın inkişafına təkan vermək;*

14. Çevik gömrük-vergi siyasətinin inkişaf etdirilməsi ilə daxili bazarın qorunmasını təmin etmək;

15. Azad istehsal, azad ticarət, azad rəqabətə nail olunması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi ;

16. Vergidənyayınma hallarına qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Bakı 2000 ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı 1995. (24.08.2002 və 18.03.2009-ci illər əlavə və dəyişikliklərlə).
3. "Büdcə sistemi haqqında" AR qanunu. Bakı 2002. (13.05.2003, 03.12.2004, 05.04.2005, 23.12.2005, 30.11.2007-ci illər əlavə və dəyişikliklərlə).
4. Məmmədov F.Ə, Kəlbəyev Y.A. "Vergilər və vergitutma" dərslik. Bakı 2010.
5. "Büdcə sistemi" dərslik Bakı -2003
6. Kəlbəyev Y.A "Vergi siyasətinin konseptual və praktiki aspektləri" dərslik Bakı-2012
7. P.Q.Rzayev " İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri" Bakı-2013
8. "Vergiyə giriş" dərslik Şamaxı-2014
9. Əjdərov F.H "Vergi mexanizmlərinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri" Bakı-1997
10. Musayev A.F "Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr Bakı-2002
11. D.A. Bağırov "Vergi nəzarəti". Dərslik. Bakı, 2006
12. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.V., Qurbanov T.Ə. "Büdcə sistemi" Dərslik. Bakı, 2003.
13. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A. "Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr". Bakı, 2002.
14. Sadıqov M.M. "Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri". Bakı, 2001
15. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev Y.A. "Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları" Dərslik. Bakı, 2001.
16. Abbasov Ə.M., Sadıqov M.M. "Azərbaycan Respublikasının regionları: maliyyə və vergi potensialının proqnozlaşdırılması problemləri". Bakı, 2000.

- 17.M.Həsənli. "Vergilər" Bakı, 1998
- 18.Mirənvər Mahmudov-" Dövlət Büdcə Tənzimlənməsinin İqtisadi Problemləri." Bakı-2003
- 19.Bəybala Xankişiyev "Büdcə prosesi və büdcə təsnifatı" Bakı-2002
- 20.Allahverdiyev D.İ "Büdcə-vergi siyasəti və iqtisadi təhlükəsizlik" Bakı-2002
- 21.Musayev.C.T "Yeni iqtisadi şəraitdə Azərbaycanda büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri" Bakı-2007-ci il
- 22.Quliyev.F.T "Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində dövlət gəlirlərinin idarə edilməsi" Bakı-2000-ci il
23. maliyye.gov.az
- 24.stat.gov.az
- 25.taxes.gov.az
- 26.sai.gov.az
- 27.cbar.az
- 28.economy.gov.az
- 29.vergijurnali.az